

DE KWESTIE

INNOVATIEPLATFORM-VO NADER ONDERZOCHT

**LEERMIDDELENBELEID, ICT-PROFESSIONALISERING
EN DIGITALE LEERMIDDELEN:
STAND VAN ZAKEN EN SUCCESFACTOREN**

Auteurs HAN/ITS

Dana Uerz

Marijke Kral

Martijn Peters

Hans van Gennip

Carolien van Rens

Redactie Innovatieplatform-VO

Karin van Herpen

Wynand Wynen

Jos Zuylen

project
Innovatieplatform-VO

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf	4
Factsheet	
Stand van zaken leermiddelenbeleid VO 2010	8
1 Opzet van het onderzoek	12
1.1 Aanleiding van het onderzoek	12
1.2 Dataverzameling en respons	12
1.3 Casebeschrijvingen	13
2 Leermiddelenbeleid VO	16
2.1 Inleiding	16
2.2 Aanwezigheid leermiddelenbeleidsplan	17
2.3 Ontwikkeling leermiddelenbeleidsplan	18
2.4 Activiteiten in het leermiddelenbeleidsplan	19
2.5 Ondersteuning Innovatieplatform-VO	20
2.6 Effecten leermiddelenbeleid	22
2.7 Knelpunten, succesfactoren en tips	22
3 Professionalisering gericht op digitaal leermateriaal	28
3.1 Aanwezigheid professionaliseringsplan digitaal leermateriaal	28
3.2 Ontwikkeling van het professionaliseringsplan	29
3.3 Inhoud professionaliseringsplan	29
3.4 Effecten professionaliseringsplan	31
3.5 Knelpunten, succesfactoren en tips	32
4 Digitale leermiddelen	36
4.1 Aandeel digitale leermiddelen	36
4.2 Gebruik digitale leermiddelen door docenten	37
4.3 Gebruik en waardering van Wikiwijs en VO-content daarbinnen	38
4.4 Effecten van gebruik van digitaal leermateriaal	39
4.5 Knelpunten, succesfactoren en tips	42

5	Veranderstrategieën en leermiddelenbeleid	46
5.1	Typologie	46
5.2	Leermiddelenbeleidsplannen	48
5.3	Gebruik van digitale leermaterialen	49
5.4	Professionaliseringsplannen	51
5.5	Ondersteuning	52
5.6	Deskundigheid van docenten	53
5.7	Veranderstrategieën	53
6	Beleidstrategieën en succes- en faalfactoren	58
6.1	Inleiding	58
6.2	Leermiddelenbeleidsplannen met pragmatisch doelen	59
6.3	Visiegeoriënteerde leermiddelenbeleidsplannen	59
6.4	Doelgroep: smalle of breedtestrategie	60
6.5	Typen scholen en strategieën	61
7	Samenvatting en conclusies	66
7.1	Leermiddelenbeleid: plannen en méér	66
7.2	Professionalisering: verbinden	68
7.3	Digitaal leermateriaal: verschil in perspectief van leiding en docenten	69
7.4	Ondersteuning op maat	70

WOORD VOORAF

Er is moed voor nodig om nieuwe projecten, die nog maar amper van start zijn gegaan, te onderwerpen aan een evaluatieonderzoek. Het Innovatieplatform-VO heeft die moed getoond door een evaluatie te vragen van drie deelprojecten op het gebied van de inzet van ict: digitale leermiddelen, leermiddelenbeleid en professionaliseringsbeleid. Gezien de nog maar korte looptijd van de projecten ligt het niet voor de hand om van deze evaluatie spectaculaire resultaten te verwachten. Veranderingen in maatschappelijke organisaties vragen nu eenmaal tijd en het onderwijs is op die regel geen uitzondering. Bovendien gaat het in dit onderzoek over de inzet van ict in het onderwijs en dat vraagt om een verandering die behoorlijk wat voeten in de aarde heeft.

Nu is het niet ongebruikelijk dat bij het kennisnemen van een onderzoeksrapport de aandacht allereerst uitgaat naar de conclusies. Onderzoekers proberen daarin immers de kern van hun werk samen te vatten. Ook het voorliggende rapport bevat interessante conclusies over het wel en wee van de deelprojecten die door het Innovatieplatform-VO in gang werden gezet. Maar er is meer.

Het rapport geeft een kijkje in de keuken van onderwijsinstellingen. Welke overwegingen worden er zoal genoemd over het al dan niet invoeren van ict in het onderwijs? Welke opvattingen worden door docenten gehuldigd wanneer ze kijken naar de kwaliteit van digitale leermiddelen? Op grond waarvan zijn scholen al dan niet bezig met ontwikkeling of uitvoering van beleidsplannen voor leermiddelen en professionalisering van docenten? Welke strategieën worden er in de praktijk gebruikt om digitale leermiddelen een plek in het onderwijs te geven? Deze en veel andere vragen komen in het rapport op een intrigerende manier aan de orde en daarbij blijkt dat het onderwijs niet altijd bediend wordt vanuit een en dezelfde keuken. Er is variatie en er zijn mogelijkheden en er kan dus door scholen worden gekozen.

De respondenten in het onderzoek verwachten een verdubbeling van de inzet van digitale leermiddelen in slechts enkele jaren en zij verwachten daarvan een positief effect op de motivatie van de docenten, de samenwerking in de school en de variatie in de leeractiviteiten. Deze positieve verwachting is hoopvol voor de toekomst. Bovendien wordt uit het rapport duidelijk dat een en ander niet noodzakelijkerwijze op een en dezelfde manier hoeft te worden bereikt: “Er kunnen verschillende wegen worden bewandeld, de ene is niet per sé minder dan de andere, maar uiteindelijk dient er zowel aandacht te zijn voor breedte en draagvlak als voor onderwijsvisie en verbinding.”

De vraag op welke manier de noodzakelijke inzet van ict binnen de school het beste kan worden bereikt zal uiteindelijk door de school zelf beantwoord moeten worden. Iedere aanpak - zo blijkt - heeft eigen voordelen en nadelen. Bij de keuze van een strategie zal rekening gehouden moeten worden met de specifieke kenmerken van de eigen school. De kwaliteiten van de docenten in de teams, de bereidheid om zich in te zetten voor een verdere professionalisering, mogelijkheden van een goed functionerende infrastructuur, een duidelijk sturende en inspirerende leiding, een goede organisatie van de opgezette vernieuwing zijn cruciale factoren voor het te behalen succes.

Het voorliggende rapport bevat meer dan voldoende aanknopingspunten om leermiddelenbeleid en professionaliseringsbeleid op een aan de school aangepaste wijze vorm te geven. Motivatie van de docenten en leerresultaten van de leerlingen mogen daarbij als criteria voor succes worden gezien.

Prof. dr. Wynand Wijnen
emeritus hoogleraar Onderzoek en Ontwikkeling van hoger onderwijs,
Universiteit Maastricht

FACTSHEET

In onderstaande factsheet wordt een beknopte samenvatting gegeven van de belangrijkste resultaten.

STAND VAN ZAKEN LEERMIDDELENBELEID VO 2010

Leermiddelenbeleid (hoofdstuk 2)	
Aanwezigheid plan	in uitvoering 7% in ontwikkeling 38% op agenda 36% geen plan 19%
Prioriteiten	hoog: - scholing docenten - coördinatie laag: - monitoring voortgang
Ondersteuning Innovatieplatform-VO	- veel gebruikt, goed gewaardeerd (een ruime 7)
Effecten	- nog weinig effecten in het primair proces (te vroeg) - wel effecten op samenwerking en motivatie docenten
Succes- en faalfactoren	- materiedeskundigheid docenten - gezamenlijke visie - aansluiten ambitieniveau van het plan bij praktijk - uitvoering plan kost meer geld en tijd dan verwacht - kwaliteit van de leermiddelen valt tegen
Professionalisering t.a.v. digitaal leermateriaal (hoofdstuk 3)	
Aanwezigheid plan	in uitvoering 12% in ontwikkeling 33% op agenda 34% geen plan 12%
Prioriteiten	hoog: - zoeken, vinden en delen van leermaterialen laag: - analyse huidig competentieniveau - differentiatie competentieniveau
Effecten	- nog vroeg - toename gebruik digitaal leermateriaal - samenwerking in de school - toename werkdruk
Succes- en faalfactoren	- materiedeskundigheid docenten - gezamenlijke visie - draagvlak docenten - ontwikkeling/uitvoering plan kost meer tijd dan verwacht - professionalisering op maat - duidelijkheid over rol docent als ontwerper
Gebruik digitale leermiddelen (hoofdstuk 4)	
Aandeel digitaal materiaal	- nu: 20% - over 3 jaar: 40%
Gebruikswijze digitaal materiaal door docenten <i>Percentage scholen waar meer dan 50 % van docenten dit regelmatig doet</i>	gebruiken 56% actief op zoek 32% bewerken en aanpassen 20% ontwikkelen 6%

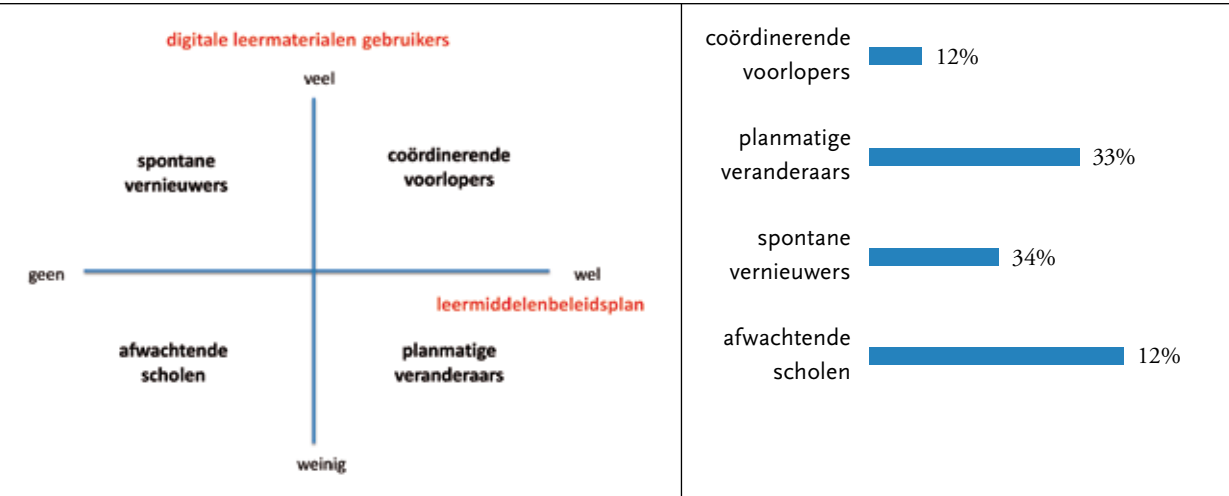
Gebruik digitale leermiddelen (hoofdstuk 4) - vervolg

Effecten	- uitdagendheid leermiddelen neemt toe - meer variatie in leeractiviteiten - meer activerende werkvormen
Cruciale factoren voor meer gebruik Wikiwijs en daarbinnen VO-content	- kwaliteit leermaterialen - gebruikersgemak website
Succes- en faalfactoren	- kwaliteitsborging van eigengemaakt materiaal - dekking voor curriculum (m.n. beroepsgerichte vakken) - stabiliteit netwerk - aanvullende kosten voor ouders

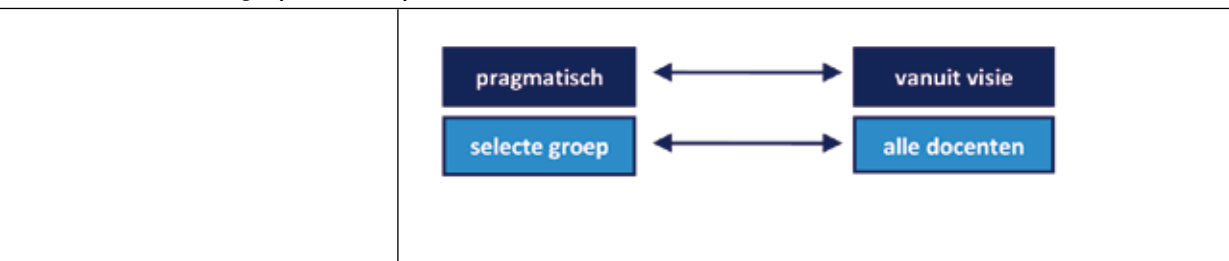
Tips uit de praktijk (hoofdstuk 2, 3 en 4)

	- begin klein, behoud focus - betrek docenten en leerlingen - betrek ook andere beleidsthema's en -medewerkers - maak gebruik van externe ondersteuning - bied professionalisering op maat - stimuleer docenten: • geef tijd om te leren en experimenteren (niet alleen ontwikkelen) • functie- en taakdifferentiatie en duidelijkheid daarover • stabiele ict-infrastructuur • professionalisering op maat • organiseer structureel gesprekken met en tussen docenten over 'wat vinden wij goed onderwijs?' en de rol van ict daarin • vermijd vrijblijvendheid - richt je niet alleen op de voorlopers dan raak je de achterblijvers kwijt
--	--

Typologie scholen (hoofdstuk 5)

Dilemma's beleidstrategie (hoofdstuk 6)

OPZET VAN HET ONDERZOEK

Vanaf december 2010 is door de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen in samenwerking met ITS Nijmegen een evaluatie uitgevoerd van drie deelprojecten van het Innovatieplatform-VO: digitale leermiddelen, leermiddelenbeleid en professionaliseringsbeleid ten aanzien van de inzet van ict. Voor dit onderzoek zijn alle scholen in het voortgezet onderwijs benaderd om een digitale vragenlijst in te vullen. Daarnaast zijn tien scholen bezocht voor diepte-interviews met schoolleiders en docenten. De resultaten van het onderzoek worden eerst per deelproject beschreven. Tot slot (H5) brengen we de ontwikkelingen in verband met de achterliggende veranderstrategieën. Dit leidt tot een typologie van scholen op het gebied van beleid en gebruik van digitaal leermateriaal als context voor succes- en faalfactoren. De typologie biedt handreikingen voor verdere ontwikkeling en ondersteuning.

1.1 Aanleiding van het onderzoek

In 2009 heeft het Innovatieplatform-VO de eerste stap gezet met de realisatie van de Open Leermaterialenbank: VO-content. VO-content gebruikt Wikiwijs als platform. Docenten en leerlingen kunnen inmiddels via Wikiwijs zelf digitaal leermateriaal vinden. In navolging hierop heeft het Innovatieplatform-VO in 2010 de focus verbreed: naast de aandacht voor open digitaal leermateriaal is er het afgelopen jaar ook gewerkt aan het ontwikkelen en uitproberen van schoolorganisatiemodellen, leermiddelenbeleid en professionaliseringsbeleid ten aanzien van de inzet van ict. In de deelprojecten leermiddelenbeleid en professionaliseringsbeleid richt het Innovatieplatform-VO zich op de ondersteuning van de ontwikkeling van respectievelijk een leermiddelenbeleidsplan of een professionaliseringsplan. Het Innovatieplatform-VO wil inzicht in de opbrengsten en de succes- en faalfactoren in de genoemde projecten¹ om daaruit lering te trekken en legitimering te vinden voor toekomstige projecten en innovaties. Ook wil het Innovatieplatform-VO op basis van de onderzoeksresultaten waar nodig de ondersteuning voor de scholen bij hun projectuitvoering aanscherpen en verbeteren.

1.2 Dataverzameling en respons

In januari en februari 2011 is een digitale vragenlijst verspreid onder alle scholen in het voortgezet onderwijs. De vragen in het survey hebben betrekking op het leermiddelenbeleid, het gebruik van digitale leermaterialen en de professionalisering van docenten met betrekking tot digitale leermiddelen.

¹ Het deelproject schoolorganisatiemodellen wordt in dit onderzoek niet geëvalueerd.

In totaal zijn 802 schoollocaties benaderd voor de vragenlijst en 154 scholen hebben de vragenlijst (gedeeltelijk) ingevuld. Dit betekent een respons van 19 procent. Dit is relatief laag, maar voldoende om een landelijk beeld te kunnen schetsen. Een mogelijke verklaring van de lage respons zou kunnen zijn dat leermiddelenbeleid en digitale leermaterialen nog niet in alle scholen hoog op het prioriteitenlijstje staan. Onder leden van het Innovatieplatform-VO is de respons namelijk iets hoger (27%) dan onder niet-leden (19%). Daar waar er verschillen zijn tussen leden en niet-leden van het Innovatieplatform-VO worden deze in de rapportage vermeld.

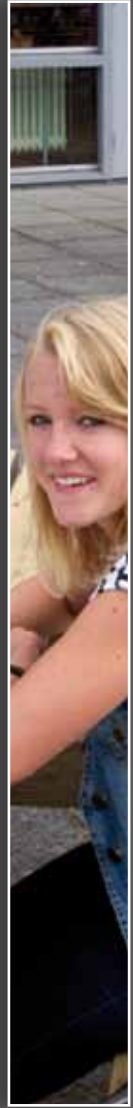
De vragenlijst is voornamelijk ingevuld door directeuren/ schoolleiders of leden van de directie. Er is sprake van een lichte oververtegenwoordiging van scholen uit de regio Zuid en ook grotere scholen (fte 200+) zijn licht oververtegenwoordigd. We verwachten niet dat dit tot afwijkingen in de resultaten leidt².

1.3 Casebeschrijvingen

Naast de afname van de vragenlijst op landelijk niveau, zijn in het onderzoek ook dieptestudies uitgevoerd bij tien scholen (de cases). Hier is dieper ingegaan op de ontwikkeling en uitvoering van leermiddelenbeleid in de praktijk en het gebruik van digitaal leermateriaal in het onderwijs. In deze cases staan de praktijkervaringen van de scholen centraal die al enige tijd bezig zijn met het ontwikkelen van leermiddelenbeleid. Het doel van de cases is enerzijds om de 'harde' resultaten uit de vragenlijst toe te lichten en anderzijds om meer in te zoomen op de factoren die in de praktijk bepalend zijn voor de totstandkoming van leermiddelenbeleid en het gebruik van digitaal leermateriaal. Met de cases worden zo de leerpunten voor andere scholen beschreven.

² Aan de scholen zijn ook vragen voorgelegd over ict-gebruik, de ict-vaardigheden van de docenten en de vaardigheden om ict didactisch in te zetten. Daarop verschillen de scholen niet van de landelijke gegevens zoals die in ander onderzoek van onder andere Kennisnet zijn verzameld.

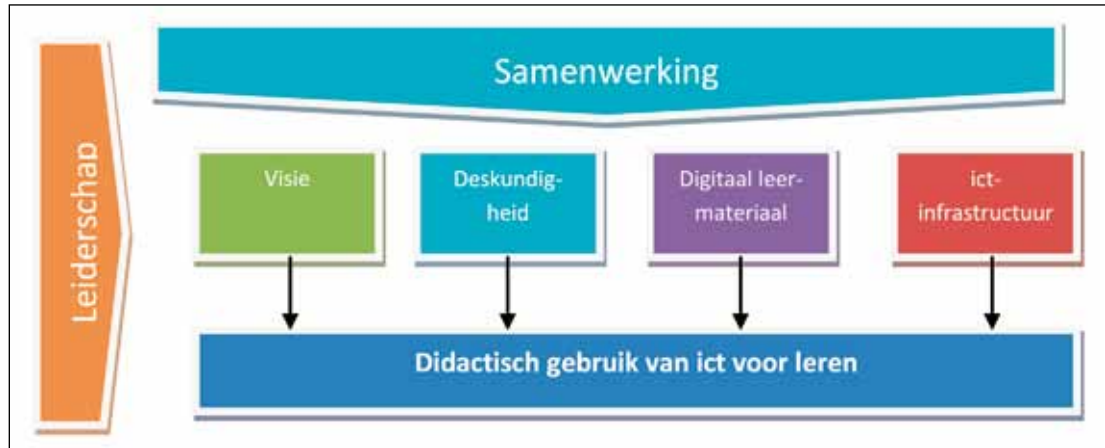

LEERMIDDELENBELEID VO

In dit hoofdstuk gaan we in op de stand van zaken met betrekking tot de ontwikkeling en de uitvoering van leermiddelenbeleid in het voortgezet onderwijs. Hoeveel scholen beschikken aan het einde van 2010 over een leermiddelenbeleidsplan? Hoeveel scholen hebben een dergelijk plan nog in ontwikkeling? Hoe komt een leermiddelenbeleidsplan tot stand? En welke opbrengsten zijn er al gerealiseerd?

2.1 Inleiding

Een leermiddelenbeleidsplan kan worden gezien als een van de randvoorwaarden voor een effectieve inzet van digitaal leermateriaal in de school. Die randvoorwaarden zijn door Kennisnet samengevat in het model 'Vier in Balans' (Kennisnet, 2010)³. De kern van dit model is dat vier bouwstenen in evenwicht moeten zijn op schoolniveau: een visie op onderwijs (met ict); deskundigheid van medewerkers; educatieve digitale content en programma's (digitaal leermateriaal) en ten slotte de ict-voorzieningen (infrastructuur). Daarnaast is er leiderschap nodig om het proces aan te sturen en wordt ook het belang van samenwerking en een gedeelde visie door het model benadrukt.

Figuur 2.1 - Bouwstenen van Vier in Balans

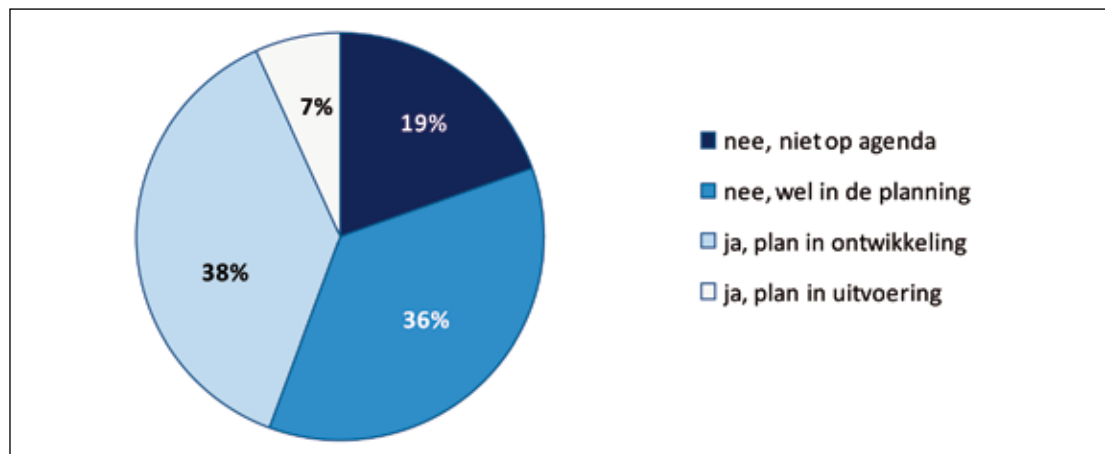
Een leermiddelenbeleidsplan kan een school er toe bewegen om de visie nader uit te werken. Op deze manier kan een goed uitgewerkt leermiddelenbeleidsplan leiden tot een helder beeld op visie en deskundigheid. Een leermiddelenbeleidsplan kan daarmee bijdragen aan een efficiënte inzet van digitale leermiddelen. Overigens blijkt dat gemiddeld in alle onderwijssectoren bij zes op de tien scholen het schoolmanagement op centraal niveau een visie op ict heeft geformuleerd³. We weten niet of dit altijd in de vorm van een leermiddelenbeleidsplan is vastgelegd.

³ Kennisnet (2010). Vier in Balans Monitor 2010. Ict in het onderwijs: de stand van zaken. Zoetermeer: Kennisnet.

Naast een leermiddelenbeleidsplan verwachten we dat ook een professionaliseringsplan gericht op de inzet van ict in het onderwijs een belangrijke voorwaarde is voor een effectieve inzet van (digitale) leermiddelen. In hoofdstuk 3 gaan we in op de professionaliseringsplannen van de scholen.

2.2 Aanwezigheid leermiddelenbeleidsplan

Op dit moment heeft slechts een klein deel (7 procent) van de schoollocaties een leermiddelenbeleidsplan in uitvoering, 38 procent heeft een leermiddelenbeleidsplan in ontwikkeling en nog eens 36 procent van de scholen is van plan om een leermiddelenbeleidsplan te gaan ontwikkelen.

Figuur 2.2 - Aanwezigheid van een leermiddelenbeleidsplan, percentage scholen (n=133)

Van de scholen die een leermiddelenbeleidsplan in de planning hebben (36%), weet 40 procent overigens nog niet zeker wanneer de school met de ontwikkeling gaat starten. Ongeveer een op de vijf scholen heeft het leermiddelenbeleidsplan helemaal niet op de agenda staan. Zij zien de noodzaak hier nog niet van in of ze geven er momenteel geen prioriteit aan.

De redenen om wel te starten met de ontwikkeling van leermiddelenbeleid lopen uiteen, zo blijkt uit de cases. Voor enkele scholen is een nieuwe onderwijsvisie de belangrijkste aanleiding om actief met leermiddelenbeleid aan de slag te gaan.

We maken sinds enkele jaren al in de onderbouw van het vmbo een begin met het leren in een beroepsgeoriënteerde leeromgeving. Dit vraagt om een meer media- en contextrijke inrichting van het onderwijs. Het is daarom belangrijk om eens goed na te denken welke plek leermiddelen in ons onderwijs innemen en welke eisen wij daaraan willen stellen.

Voor andere scholen spelen financiële overwegingen en het groeiende aanbod aan digitale leermaterialen een belangrijke rol.

Als lid van de Onderwijsvernieuwingsoöperatie.nl leveren we een bijdrage aan de ontwikkeling van nieuw digitaal leermateriaal. Over enkele jaren zal het aanbod aan digitaal leermateriaal enorm zijn gegroeid. Dan is het mogelijk om veel efficiënter om te gaan met leermiddelen. Zeker met het oog op het schoolboekenbudget waar we nu rekening mee moeten houden, is dat een ontwikkeling waar we als school niet aan voorbij kunnen gaan.

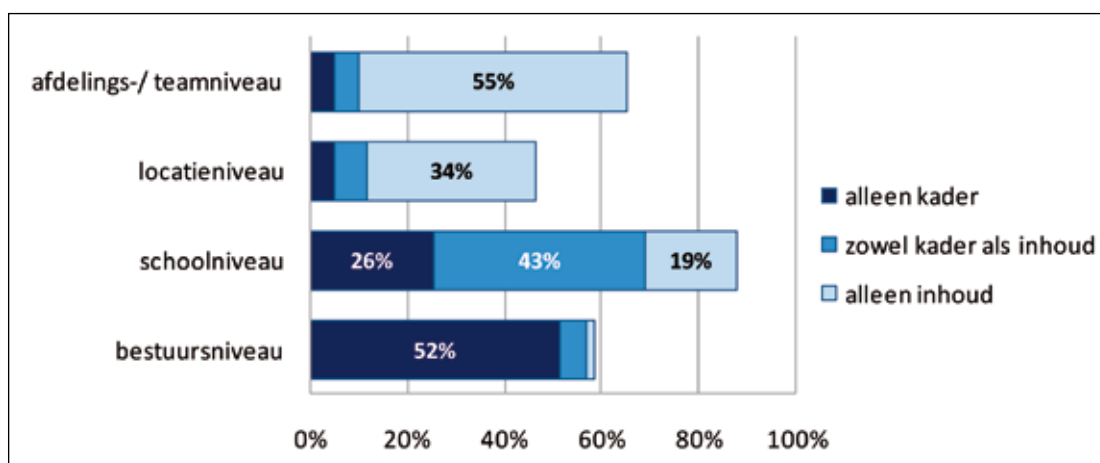
Soms is de directe aanleiding ook meer praktisch van aard.

Volgend schooljaar gaan we starten met laptopklassen in de onderbouw van onze school. Daarvoor moet uiteraard een deel van de lesstof gedigitaliseerd worden. De vraag is dan welke eisen je gaat stellen aan dat nieuwe materiaal. Tijdens de voorbereiding van de pilot werd duidelijk dat we daar nog onvoldoende zicht op hadden.

Voor de meeste scholen geldt dat er meestal één duidelijke directe aanleiding is geweest om te beginnen met de ontwikkeling van het leermiddelenbeleidsplan, maar dat er daarnaast ook andere redenen een rol hebben gespeeld. Meest genoemd daarbij is de schoolboekenregeling en de noodzaak om efficiënt met het leermiddelenbudget om te gaan. Daarnaast worden ook de behoefte aan meer differentiatie in het onderwijs en de concurrentiepositie vaak genoemd.

2.3 Ontwikkeling leermiddelenbeleidsplan

De directie is meestal actief betrokken bij de ontwikkeling van het leermiddelenbeleidsplan en in mindere mate zijn ook docenten en teamleiders hierbij betrokken. Opvallend is dat in een derde van de gevallen leerlingen geraadpleegd worden. Kwaliteitsmedewerkers en de afdelingen personeelszaken spelen een kleine rol bij de ontwikkeling van het leermiddelenbeleidsplan. Leermiddelenbeleidsplannen worden vaker op schoolniveau dan op locatieniveau vastgesteld. In lijn daarmee worden kaders vaker vastgesteld op hoger niveau (bestuur), terwijl de inhoudelijke invulling juist op een lager niveau gebeurt (afdeling of team). Toch is dat niet altijd zo. Opvallend is dat het laagste niveau (afdeling of team) in bijna 40 procent van de gevallen op geen enkele manier betrokken is bij de vaststelling van het plan.

Figuur 2.3 - Niveau waarop kader en inhoud van het leermiddelenbeleid worden vastgesteld
percentage scholen (n=58)

Hetzelfde beeld zien we terug in de cases. Wel blijkt dat scholen verschillen in de precieze aanpak. Een enkele school kiest ervoor alle docenten te betrekken bij de voorbereiding of ontwikkeling van het leermiddelenbeleidsplan.

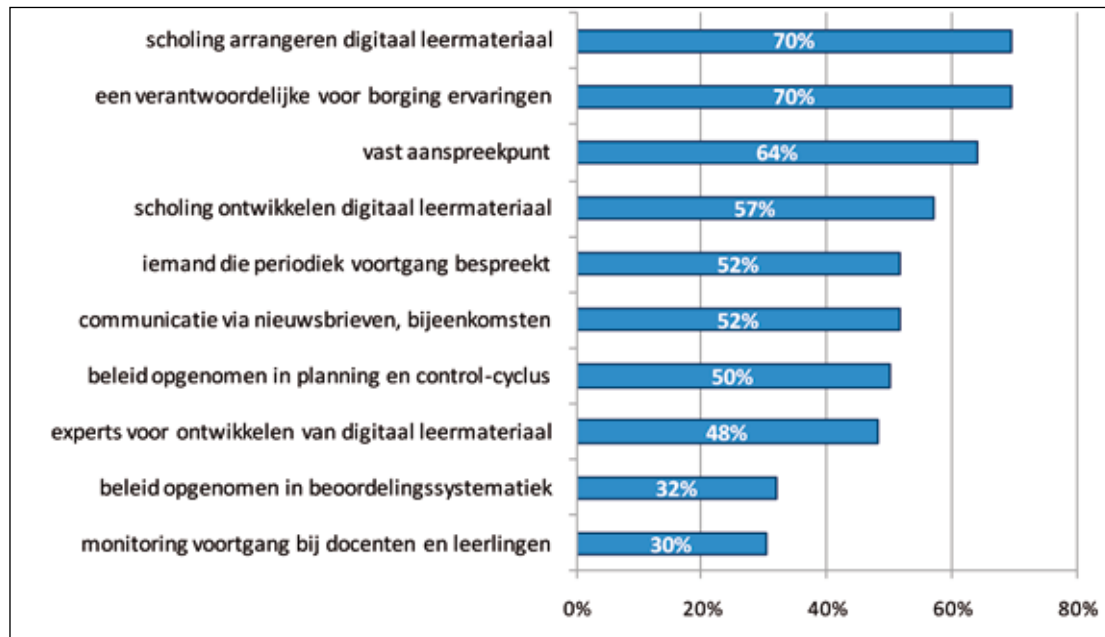
Voordat we aan de ontwikkeling van een plan begonnen, wilden we eerst duidelijk krijgen waar onze leermiddelen precies aan zouden moeten voldoen. Wat willen we eigenlijk met ons onderwijs en welke middelen vraagt dat? Om dat duidelijk te krijgen en te komen tot een breed gedragen visie op leermiddelen zijn we samen met een externe expert gestart met een schoolbreed visieontwikkelingstraject. De onderwijsvisie die daaruit naar voren kwam, is de basis geweest voor ons leermiddelenbeleid.

De meeste scholen betrekken een aantal docenten bij de ontwikkeling van het leermiddelenbeleidsplan, vaak in de vorm van een werkgroep of een projectgroep. Opvallend is dat een deel van de scholen ook de beheerder van het boekenfonds expliciet betreft bij de totstandkoming van het plan.

2.4 Activiteiten in het leermiddelenbeleidsplan

Gemiddeld bestaat het leermiddelenbeleidsplan uit 4 of 5 concrete activiteiten. Scholing van docenten wordt het meest genoemd, vooral scholing in het arrangeren van digitaal leermateriaal, meestal in combinatie met scholing voor het ontwikkelen van digitaal leermateriaal. Daarnaast wordt er in veel gevallen (70%) iemand aangesteld die verantwoordelijk is voor de borging van de ervaringen met digitaal leermateriaal. Vaak gebeurt dit in combinatie met het aanstellen van een vast aanspreekpunt voor vragen over het leermiddelenbeleid. Verder valt het op dat maar weinig scholen (een derde) de voortgang van het leermiddelenbeleid systematisch onderzoeken op het niveau van de werkvloer (docenten en leerlingen).

Ook maar een derde neemt naar aanleiding van het leermiddelenbeleid resultaatafspraken op in hun beoordelingssystematiek.

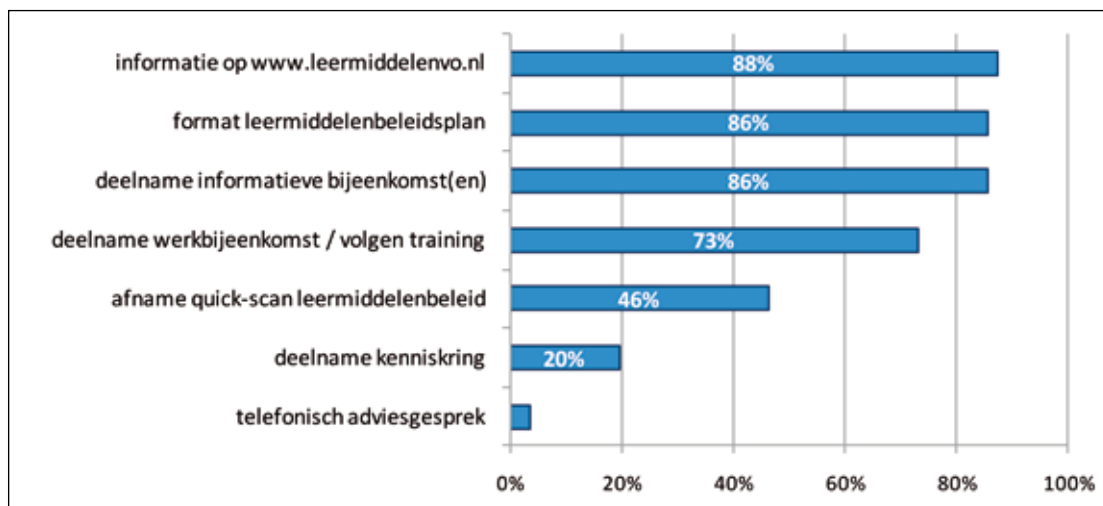
Figuur 2.4- Activiteiten opgenomen in het leermiddelenbeleidsplan, percentage scholen (n=56)

Veel van de bezochte scholen uit de casestudie starten bij de uitvoering van het leermiddelenbeleidsplan met het op kleine schaal ontwikkelen van digitale leermaterialen en het uitwisselen van ervaringen op dit terrein. De docenten die daarbij betrokken zijn, scholen ze vaak eerst in het ontwikkelen of arrangeren van leermaterialen.

We zijn begonnen met de projectgroep voor het ontwikkelen van digitaal leermateriaal op de eigen locatie. Zij volgen een cursus om leermaterialen te ontwikkelen en inventariseren wat er in de locaties moet gebeuren om dat materiaal te gaan gebruiken. Afspraak is dat de projectgroep dit jaar al de eerste materialen voor de laptopklassen aan moet leveren.

2.5 Ondersteuning Innovatieplatform-VO

Het Innovatieplatform-VO biedt op verschillende manieren ondersteuning bij de ontwikkeling van het leermiddelenbeleidsplan. De belangstelling voor deze ondersteuning is groot: alle scholen in het onderzoek hebben aangegeven dat ze gebruik hebben gemaakt van één van de ondersteuningsactiviteiten van het Innovatieplatform-VO. Zo heeft ruim 85 procent van de scholen die een leermiddelenbeleidsplan ontwikkelen of hebben ontwikkeld wel eens gebruik gemaakt van de website www.leermiddelenvo.nl, het format van het leermiddelenbeleidsplan of deelgenomen aan een informatieve bijeenkomst van het Innovatieplatform-VO. De activiteiten worden allemaal goed gewaardeerd: het gemiddelde rapportcijfer voor alle activiteiten ligt tussen 7 en 8.

Figuur 2.5 - Gebruik ondersteuning van het Innovatieplatform-VO, percentage scholen (n=56)

Alle bezochte scholen uit de casestudie nemen deel aan de werkbijeenkomsten van het Innovatieplatform-VO rond de ontwikkeling van leermiddelenbeleidsplan en gebruiken het daarvoor ontwikkelde format. Ook zij zijn over het algemeen erg positief over de ondersteuning.

Het format voor het leermiddelenplan geeft je veel houvast en laat vooral zien wat er allemaal komt kijken bij het ontwikkelen van leermiddelenbeleid. Zo weet je waar je allemaal aan moet denken.

Ik vind de bijeenkomsten erg belangrijk. Het geeft me de mogelijkheid om met andere scholen ervaringen uit te wisselen en zo nieuwe ideeën op te doen. En het is ook wel eens fijn om te horen dat anderen tegen dezelfde problemen aanlopen.

Een paar scholen geeft aan daarnaast ook nog extern ondersteuning in te hebben gehoord. Hetzij in een visieontwikkelingstraject, hetzij bij de ontwikkeling van leermaterialen.

We hebben het geld voor de pilot gebruikt om een extern bureau het traject van visieontwikkeling te laten uitvoeren. Zij hebben voor ons geïnventariseerd welke opvattingen er leven binnen de school over onze visie op onderwijs en de identiteit van onze school. Ze hebben vragenlijsten afgenomen bij docenten en leerlingen, teambijeenkomsten belegd en gesproken met leden van het managementteam. Daaruit hebben zij een aantal kernpunten gedestilleerd die we daarna met onze docenten hebben besproken en ingedeeld hebben naar prioriteit. Zo werd duidelijk waaraan we voorrang moeten geven en wat dat betekent voor onze leermiddelen en onze organisatie. De visie is dus breed gedragen. Iedereen weet waar we voor staan. Zonder externe expertise is een dergelijk traject niet mogelijk en had de ontwikkeling van ons beleidsplan misschien wel twee jaar langer geduurd.

2.6 Effecten leermiddelenbeleid

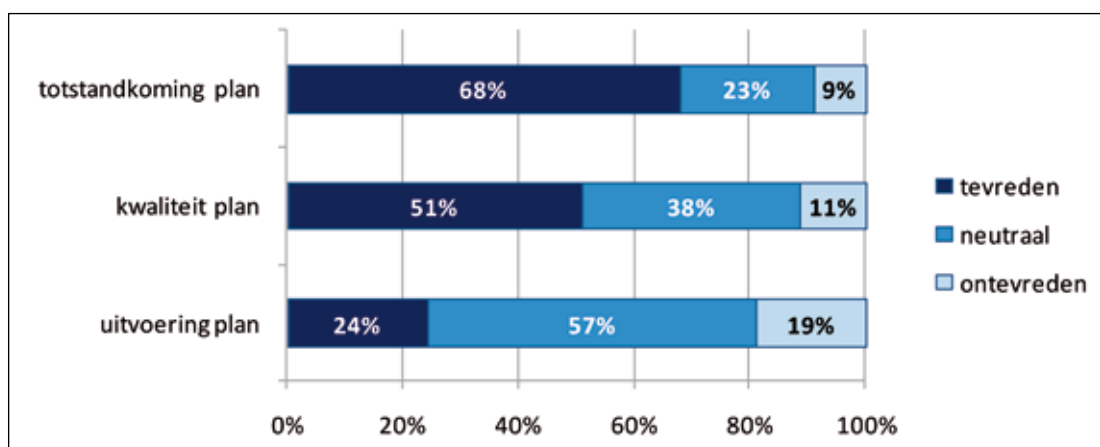
Schoollocaties die het leermiddelenbeleid al in uitvoering hebben, verwachten vooral positieve effecten te gaan zien op het feitelijk gebruik van digitaal leermateriaal in de lessen en de uitdagendheid van het leermiddelenpakket. Ook verwachten zij een positief effect op de motivatie van docenten, de samenwerking in de school en de variatie in de leeractiviteiten. Over de invloed van het leermiddelenbeleid op de uitgaven voor leermiddelen lopen de meningen uiteen: een deel van de betrokkenen verwacht dat het leermiddelenbeleid de kosten voor leermiddelen drukt, anderen verwachten juist het omgekeerde. Over de effecten op de werkdruk voor docenten zijn de meningen eveneens verdeeld.

Bij de bezochte scholen in de casestudie zijn op enkele plaatsen al wat effecten merkbaar van het leermiddelenbeleid. Meestal nog niet op het vlak waarop de uiteindelijke effecten zijn beoogd (prestaties van de leerlingen, motivatie van de leerlingen, aantrekkelijker onderwijs, etc.), maar wel wat betreft de motivatie en ambitie van de betrokken docenten en de inrichting van projecten en pilots in de scholen.

In de teams wordt nu meer gesproken over de keuze van leermiddelen. Door die gesprekken groeit het bewustzijn dat er middelen uit de lumpsum worden toegekend aan leermiddelen en dat daar dus bewuste en verantwoorde keuzes in moeten worden gemaakt.

2.7 Knelpunten, succesfactoren en tips

Tweederde van de schoollocaties is uiteindelijk tevreden over de wijze waarop het leermiddelenbeleidsplan tot stand is gekomen. Ongeveer de helft is ook tevreden over de kwaliteit van het plan. Over de uitvoering van het plan zijn minder schoollocaties tevreden, mogelijk omdat ze daar ook in de meeste gevallen nog niet zo ver mee zijn.

Figuur 2.6 - Tevredenheid over de totstandkoming (n=56), kwaliteit (n=53) en uitvoering (n=37) van het leermiddelenbeleidsplan, percentage scholen

Knelpunten en succesfactoren

Belangrijke knelpunten bij de ontwikkeling van een leermiddelenbeleidsplan zijn volgens de respondenten (voornamelijk schoolleiders) een gebrek aan materiedeskundigheid bij docenten (51%) en het ontbreken van een gezamenlijke visie op (digitale) leermiddelen (51%). Ook het niet aansluiten van het ambitieniveau bij de actuele stand van zaken in de school wordt vaak gezien als een belemmerende factor (45%), evenals de factor tijdsdruk (43%). Die scholen die al een plan in uitvoering hebben, lopen bij de uitvoering tegen dezelfde knelpunten aan. Aanvullend noemen ze relatief vaak dat de uitvoering meer geld en tijd kost dan vooraf geschat en dat de kwaliteit van de beschikbare leermiddelen tegenvalt.

Schoolleiders en de docenten noemen in de gesprekken bij de casestudie vooral het betrekken van docenten en het creëren van draagvlak als bepalende factor. Het blijkt in de praktijk toch vaak lastig om de op schoolniveau ontwikkelde visie op leermiddelen ook lager in de organisatie op de agenda te krijgen en te houden. Dat geldt voor alle scholen. Een belangrijk knelpunt daarbij is dat het kader vaak wel op schoolniveau wordt uitgezet, maar dat de verantwoordelijkheid voor de inhoud en de uitvoering bij de teams / afdelingen ligt. Zo ontstaan er soms grote verschillen tussen de teams. De ervaren knelpunten en successen hangen mede af van de gekozen aanpak van de school.

Het belang van het leermiddelenbeleid is overal wel bekend. Maar wat er dan gebeurt, hangt erg af van de teamleiders. Sommige teamleiders maken duidelijke afspraken met het team over wat er moet gebeuren en houden de docenten eraan dat ze bij de keuze van nieuwe methoden de afgesproken criteria hanteren. Andere teamleiders laten dat gewoon gaan en spreken docenten daar niet op aan.

Doordat we eerst hebben ingezet op visieontwikkeling zijn meer docenten zich bewust van wat we willen met ons onderwijs en dus met onze leermiddelen. De noodzaak van leermiddelenbeleid wordt door de meeste docenten onderschreven. Dat is essentieel om vooruitgang te boeken. Wel zien we dat dat vooral geldt voor de docenten die ook met de laptops aan de slag gaan. De bovenbouw die pas volgend jaar de instroom van leerlingen met laptops krijgt, heeft de ontwikkeling van nieuw materiaal en de invoering van het leermiddelenbeleid voor zich uit geschoven. Eigenlijk moet je daar opnieuw beginnen.

Door je te richten op de voorlopers in de school versnel je het proces van ontwikkeling van digitaal leermateriaal en kom je sneller tot de invoering van de laptopklassen. Daarmee kunnen ook andere docenten dan positieve ervaringen opdoen.

De focus op voorlopers is ook riskant. Daardoor wordt de kloof tussen voorlopers en achterblijvers alleen maar groter. Het is de vraag hoe je die dan nog kan overbruggen.

Tips uit de praktijk

Aan de scholen die al bezig zijn met de uitvoering of ontwikkeling van een leermiddelenbeleidsplan is gevraagd naar tips voor scholen die hiermee aan de slag willen. Hierop is door de betreffende scholen uitgebreid gereageerd. Hieronder volgt een samenvatting van deze reacties:

! *Begin klein*

Een van de scholen merkt op:

‘Houd er rekening mee dat het leermiddelenbeleid raakt aan alle andere beleidsterreinen in je school. Begin niet te groot en houd het beheersbaar.’

Veel scholen geven de tip klein te beginnen en een focus te kiezen. Bijvoorbeeld door te beginnen in een bepaalde bouw of sectie of met een specifiek project. Aangeraden wordt de doelstellingen SMART te formuleren. Op deze manier blijft het overzichtelijk en goed meetbaar. Sommigen geven aan dat het in combinatie met klein beginnen wel van belang is dat de schoolleiding ‘inspirerende vergezichten’ biedt. De onderliggende boodschap vanuit de praktijk is dat scholen die willen starten met leermiddelenbeleid moeten beseffen dat het een veelomvattend traject is.

! *Betrek docenten en leerlingen*

Scholen die al bezig zijn met een leermiddelenbeleidsplan onderstrepen het belang van een breed gedragen onderwijsvisie: ‘zorg voor draagvlak onder het personeel!’. Betrek dus in ieder geval docenten bij de ontwikkeling. Daarnaast geeft een aantal scholen ook het belang aan om leerlingen te betrekken. Een breed gedragen leermiddelenbeleidsplan

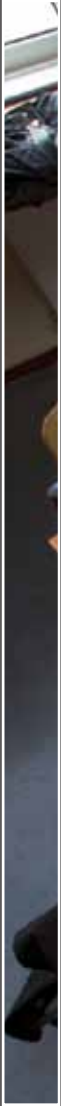
heeft in de uitvoering meer kans van slagen, aldus de betrokkenen. Ook het belang van communicatie met alle geledingen in de school wordt genoemd.

! *Maak gebruik van externe ondersteuning*

Verschillende scholen raden aan om vooral gebruik te maken van externe ondersteuning bij de ontwikkeling van een leermiddelenbeleidsplan. Volg bijvoorbeeld *'een cursus met deskundigen die kunnen helpen met de ontwikkeling van de eerste opzet'*. Of vraag *'feedback van deskundigen'*. Het format voor een leermiddelenbeleidsplan dat is ontwikkeld door het Innovatieplatform-VO, wordt herhaaldelijk aanbevolen. Het format helpt, aldus betrokkenen, vooral bij het leggen van de noodzakelijke relaties met de andere beleidsterreinen in een school (o.a. onderwijsvisie, personeelsbeleid, ict-beleid). Het is belangrijk om voorbeelden te hebben.

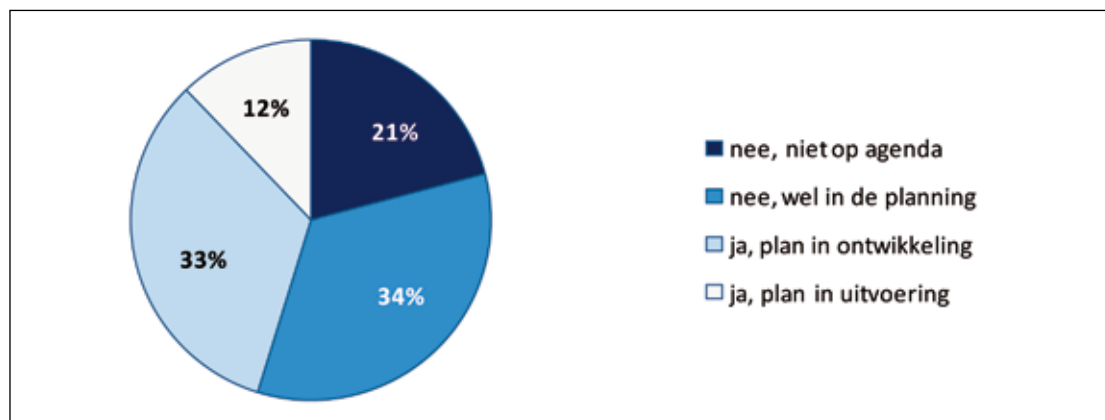

PROFESSIONALISERING GERICHT OP DIGITAAL LEERMATERIAAL

Professionalisering is naast leermiddelenbeleid een pijler in het ondersteuningsaanbod van het Innovatieplatform-VO gericht op het stimuleren van gebruik van digitaal leermateriaal. Het Innovatieplatform stimuleert en ondersteunt scholen daarom bij de ontwikkeling van een professionaliseringsplan op dit terrein. In dit hoofdstuk beschrijven we de stand van zaken en ervaringen in het VO met professionaliseringsbeleid rond digitaal leermateriaal.

3.1 Aanwezigheid professionaliseringsplan digitaal leermateriaal ⁴

Bijna de helft van de scholen heeft een professionaliseringsplan in ontwikkeling of al in uitvoering. De groep die het plan al klaar heeft en met de uitvoering bezig is, is niet erg groot, slechts 12 procent. Ruim één op de drie scholen heeft de ontwikkeling van een professionaliseringsplan op de agenda staan. Ongeveer een op de vijf scholen heeft geen voornemens op dit terrein, meestal omdat de prioriteit laag is. Van de scholen die aangeven een plan in ontwikkeling te hebben (33%), is ongeveer een derde nog in de oriëntatiefase of bezig met het verzamelen van de benodigde informatie. Deze plannen zijn dus nog in een vroeg stadium.

Figuur 3.1 - Aanwezigheid van een professionaliseringsplan, percentage scholen (n=115)

⁴ Waar we het in het vervolg van dit rapport over een professionaliseringsplan hebben, bedoelen we een professionaliseringsplan gericht op het gebruik van digitaal leermateriaal.

Dat meer dan de helft van de scholen nog niet bezig is met de ontwikkeling van een professionaliseringsplan is opmerkelijk, aangezien de materiedeskundigheid van docenten door schoolleiders juist als grootste knelpunt bij de ontwikkeling en uitvoering van leermiddelenbeleid wordt gezien (zie H2).

Relatie met leermiddelenbeleidsplan

Ruim de helft van de scholen met een leermiddelenbeleidsplan heeft ook een professionaliseringsplan. Van de scholen zonder een leermiddelenbeleidsplan heeft ongeveer een derde een professionaliseringsplan. Bijna driekwart van de scholen met een leermiddelenbeleidsplan heeft daarin scholingsactiviteiten opgenomen voor docenten voor het arrangeren of ontwikkelen van digitaal leermateriaal. Lang niet al die scholen hebben dat ook uitgewerkt in een specifiek professionaliseringsplan. Ongeveer 55 procent van deze scholen heeft de voorgenomen scholingsactiviteiten beschreven in een professionaliseringsplan. Ook blijkt dat er scholen zijn die wel een professionaliseringsplan hebben maar juist geen scholingsactiviteiten beschrijven in hun leermiddelenbeleidsplan. Het lijkt erop dat scholen niet altijd een duidelijke verbinding leggen tussen het leermiddelenbeleid en het professionaliseringsbeleid.

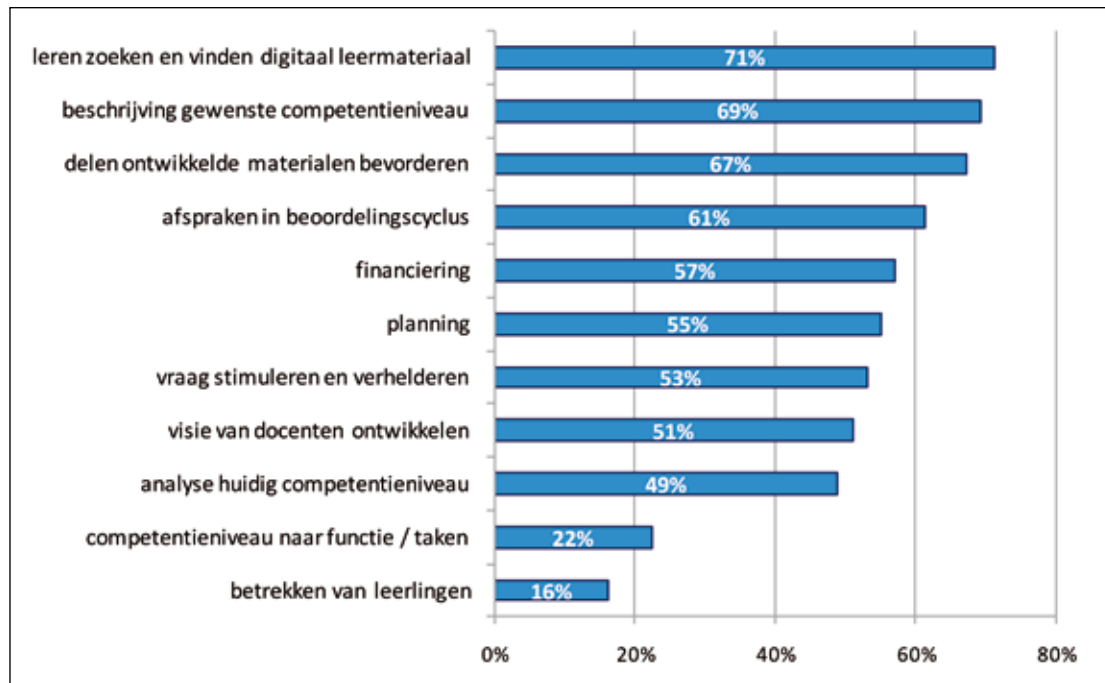
3.2 Ontwikkeling van het professionaliseringsplan

De ontwikkeling van een professionaliseringsplan is vooral een zaak van de schoolleiding/directie, docenten, teamleiders en ict-medewerkers. Deze geledingen zijn in de meeste scholen (tweederde of meer) actief erbij betrokken. Opvallend is dat P&O-medewerkers en kwaliteitsmedewerkers in meer dan de helft van de scholen in het geheel niet betrokken worden bij het professionaliseringsplan. Ook de afdeling financiën en het bestuur worden meestal niet actief betrokken. Het bestuur stelt in ongeveer de helft van de scholen wel de kaders vast, al dan niet samen met de schooldirectie. De inhoudelijke invulling ligt doorgaans laag in de organisatie. Toch valt net als bij het leermiddelenbeleidsplan op dat het laagste niveau (afdeling of team) in 40 procent van de scholen op geen enkele manier betrokken is bij de vaststelling van het professionaliseringsplan. Als we de wijze waarop scholen de professionaliseringsplannen en leermiddelbeleidsplannen vullen en vaststellen vergelijken, blijkt dat scholen daarin een vaste werkwijze lijken te hanteren: er zijn scholen die zowel kaders als inhoud laag in de organisatie vaststellen en er zijn scholen waar kaders hoog en inhoud laag in de organisatie worden bepaald.

3.3 Inhoud professionaliseringsplan

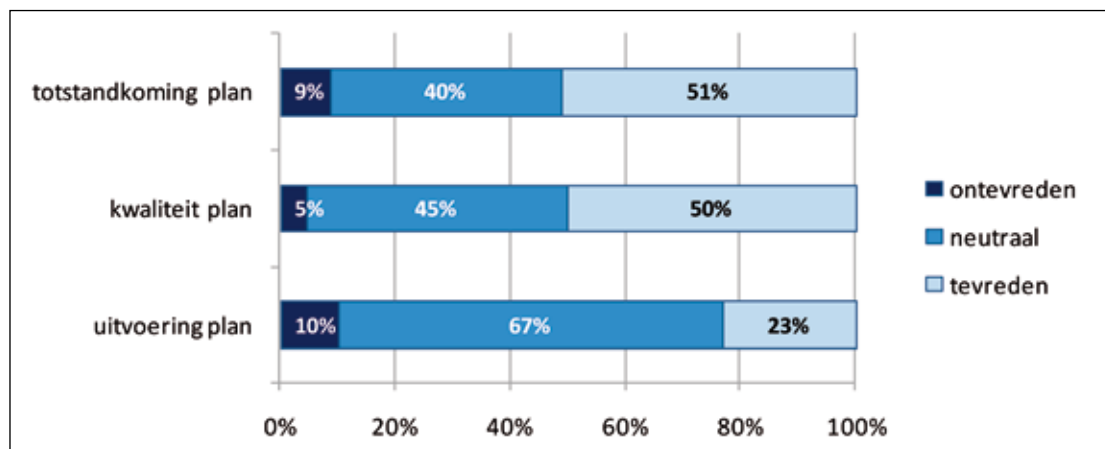
Bijna 70 procent van de scholen richt zich met de professionalisering op zoeken en vinden van digitaal materiaal door docenten en op het uitwisselen van materialen door docenten. Visieontwikkeling en vraagarticulatie scoren lager. In de meeste professionaliseringsplannen staat het gewenste competentieniveau in de organisatie beschreven (69%). Een analyse van het bestaande competentieniveau vinden we in iets minder dan de helft van de plannen. Differentiatie in competentieniveaus naar functie en/of taken komt slechts in 22 procent van de plannen aan de orde.

Wat verder opvalt, is dat bijna 40 procent van de scholen de professionaliseringsafspraken uit het plan niet opneemt in de functionerings- en beoordelingssystematiek. We zagen eerder dat P&O-functionarissen in de meeste scholen (58%) niet betrokken worden bij de professionaliseringsplannen.

Figuur 3.2 - Onderdelen opgenomen in het professionaliseringsplan, percentage scholen (n=49)

De helft van de scholen is tevreden over de totstandkoming en de kwaliteit van het professionaliseringsplan (zie figuur 3-3). Over de uitvoering is ruim 20 procent tevreden.

Figuur 3.3 - Tevredenheid over de totstandkoming (n=45), kwaliteit (n=44) en uitvoering (n=39) van het professionaliseringsplan, percentage scholen

Uitvoering van professionaliseringsactiviteiten

In de bezochte scholen uit de casestudie zijn veel scholen al bezig met scholingsactiviteiten gericht op het gebruik van digitaal leermateriaal, ook al hebben zij nog lang niet allemaal een professionaliseringsplan in ontwikkeling of in uitvoering. Vaak zijn deze scholingsactiviteiten gericht op de docenten die al aan de slag gaan met het ontwerpen van digitaal materiaal, al dan niet in een project- of werkgroep. Meestal gaat het dan om cursussen gericht op het arrangeren en/of ontwikkelen van digitale leermaterialen. Dat is niet voor alle docenten de juiste aanpak, aldus de docenten.

Eigenlijk hebben docenten ook recht op professionalisering op maat. Sommigen leren door te doen, anderen juist door erover te praten en weer anderen leren het liefste uit een boek of tijdens een workshop. Daar zou je rekening mee moeten houden.

Een enkele school richt zich naast het ontwikkelen of arrangeren op andere aspecten:

Docenten moeten leren om nieuwe digitale leermaterialen te arrangeren en te plaatsen binnen de leerlijn. Daarvoor is het eerst nodig dat alle docenten leerlijnen leren ontwikkelen.

Het is belangrijk dat de secties straks in staat zijn om hun eigen keuzecriteria te bepalen en passende leermaterialen leren selecteren. Daar moeten we ons op gaan richten.

Eén school legt de nadruk op het onderhouden en delen van de visie op onderwijs:

Een professionele cultuur waarin het inrichten van leeromgevingen samen wordt gerealiseerd, vraagt om het regelmatig bespreken van wat je met je onderwijs wilt.

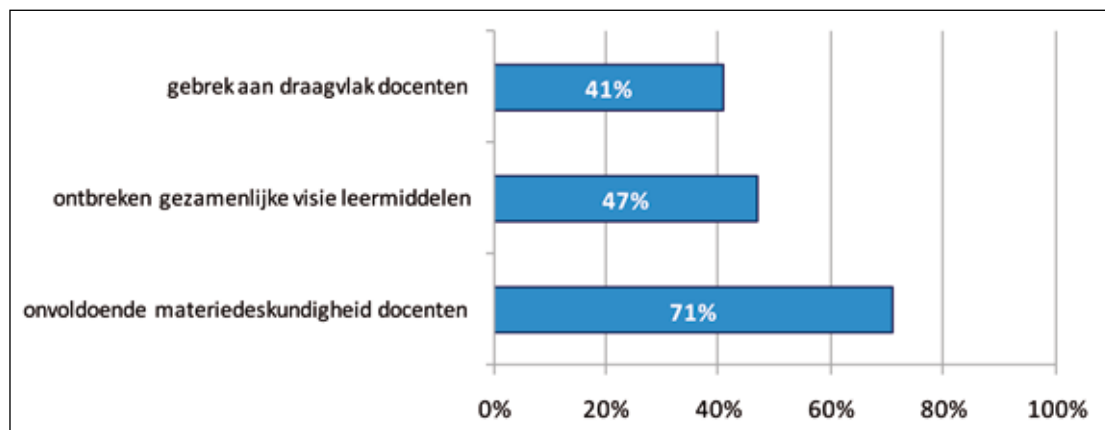
3.4 Effecten professionaliseringsplan

Voor veel scholen is het nog te vroeg om al te kunnen spreken over zichtbare effecten van de uitvoering van het professionaliseringsplan. Daar waar een dergelijk plan in uitvoering is, lijken scholen vooral positieve effecten te zien van het feitelijk gebruik van digitaal leermateriaal in het onderwijs. Daarnaast zien de scholen positieve effecten op de samenwerking binnen de school. De professionalisering en het toegenomen gebruik van digitaal leermateriaal vertaalt zich in de betreffende scholen nog niet in betere prestaties of motivatie van leerlingen. Wel zien de schoolleiders een toename in de werkdruk van de docenten.

3.5 Knelpunten, succesfactoren en tips

Knelpunten

Het belangrijkste knelpunt waar de scholen volgens de schoolleiders tegenaan lopen bij de ontwikkeling van het professionaliseringsbeleid is het ontbreken van materiedeskundigheid bij docenten: dit wordt door ruim 70 procent van de scholen als knelpunt ervaren (zie figuur 3-4). Daarnaast zijn het ontbreken van een gezamenlijke visie op digitale leermiddelen (46%) en gebrek aan draagvlak bij docenten (40%) vrij vaak als knelpunten genoemd.

Figuur 3.4 - Top 3 knelpunten bij de ontwikkeling van een professionaliseringsplan, percentage scholen (n=34)

De scholen die al met de uitvoering van het professionaliseringsplan bezig zijn (12%) ervaren in hoofdlijnen dezelfde knelpunten. Bij de uitvoering van het beleid blijkt verder dat de uitvoering nogal eens meer tijd kost dan gepland. Ook ervaren deze scholen vaak dat het professionaliseringsaanbod onvoldoende op maat is.

Succesfactoren

Uit de schoolbezoeken in de casestudie blijkt dat vrijwel alle docenten het bijzonder waardeerden om een keer met collega's over de visie op onderwijs en leren met ict te praten.

Natuurlijk overleg ik wel met mijn collega's, maar dan gaat het eigenlijk nooit over de vraag wat willen we nu eigenlijk met ons onderwijs. Terwijl dat natuurlijk wel is waar het om gaat.

Vooraf de aanwezigheid van docenten uit verschillende vakgebieden, leerjaren en wisselend in ict-gebruik leverde volgens de docenten zelf leuke en leerzame gesprekken op.

Dan merk je dat je eigenlijk toch allemaal met hetzelfde bezig bent....

Discussiepunt: de rol van docent als ontwerper

Tijdens de gesprekken met docenten in de casestudie blijkt het ontwikkelen van digitale leermaterialen door docenten een belangrijk discussiepunt te zijn. Wie moet eigenlijk dat materiaal gaan ontwerpen en wat levert dat dan op? De vraag is of het ontwerpen van digitaal leermateriaal tot de basisuitrusting van alle docenten zou moeten behoren of dat dit juist een specialisme is, alleen voor experts. Daarover zijn meestal geen duidelijke afspraken gemaakt wat, zo blijkt uit de gesprekken, tot grote onzekerheid bij de docenten leidt.

Wie moet straks al die materialen gaan ontwikkelen? En moet ik die dan ook gaan gebruiken?

Als ik voor mijn collega's leermaterialen ga maken, dan verwacht ik wel dat ze daar wat voor terug doen. Al is het maar mijn proefwerken nakijken.

Duidelijk is dat vrijwel alle docenten behoefte hebben aan duidelijke afspraken op dit gebied.

De vrijblijvendheid moet eraf. Als we dit gaan doen, moeten we elkaar daar ook op aan kunnen spreken, dan moet ook iedereen mee.

Eigenlijk zijn de meeste docenten van mening dat niet iedereen digitale leermaterialen moet kunnen ontwikkelen. Wel vinden ze het belangrijk dat in elk team of in elke vaksectie een aantal experts zitten. Die moeten daarvoor dan wel gecompenseerd worden, zo is de gedeelde mening, in taak- of in functiedifferentiatie. Anders is het risico veel te groot dat alles op de schouders van de voorlopers terecht komt, die daar op een gegeven moment ook genoeg van hebben.

Hier op school weten mensen helemaal niet dat ik echt heel veel kan met ict. Als dat bekend wordt, kan ik straks voor iedereen dingen gaan maken en moet ik overal aan mee gaan doen. Dan denkt iedereen dat je dat wel doet, omdat je ict toch zo leuk vindt. Ik kijk wel uit.

In de leermiddelenbeleidsplannen en in de professionaliseringsplannen wordt daar nog weinig over afgesproken.

Tips

Scholen die al bezig zijn met een professionaliseringsplan geven enkele tips voor collega's.

- ! Betrek alle geledingen in de school bij de ontwikkeling.
- ! Betrek vanaf het begin de docenten erbij.
- ! Baken het plan af tot datgene wat praktisch haalbaar en toepasbaar is.
- ! Maak het niet te hoogdravend en theoretisch, maar praktisch.
- ! Bied professionalisering op maat: dus ook voor de achterblijvers.

DIGITALE LEERMIDDELEN

Het Innovatieplatform-VO probeert het gebruik van digitaal leermateriaal te bevorderen. Een van de manieren waarop dit gebeurt, is het inrichten van een open digitale leermaterialenbank met en voor de sector; VO-content. Dit is het open leermaterialenbestand voor het voortgezet onderwijs in Wikiwijs. VO-content bestaat uit een verzameling van digitaal leermateriaal. Door het beschikbaar stellen van digitaal leermateriaal verwacht het Innovatieplatform-VO dat ict-gebruik niet alleen frequenter maar ook zinvoller wordt. VO-content is te benaderen via de website Wikiwijs.

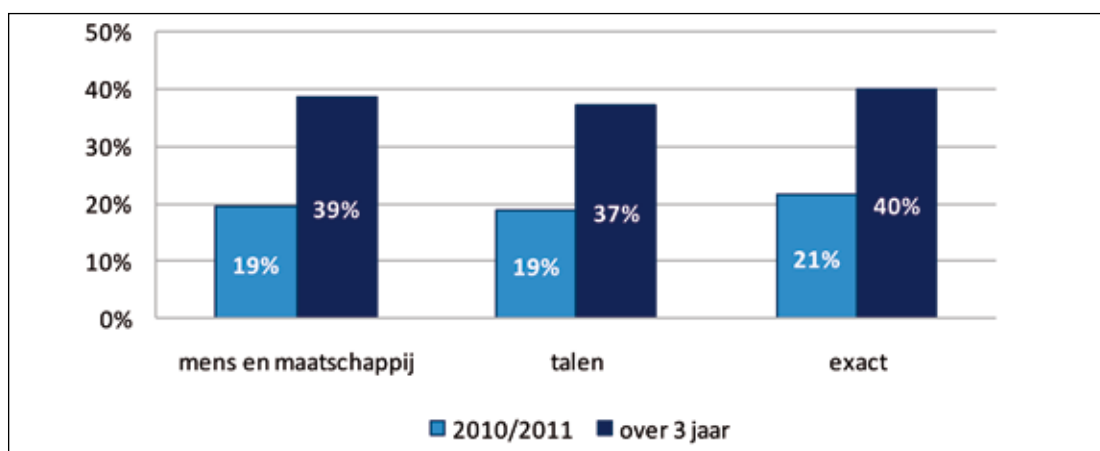
In dit hoofdstuk kijken we naar het gebruik van digitale leermaterialen in het voortgezet onderwijs: welk deel van de leerstof wordt digitaal aangeboden? Welk deel van de docenten maakt hiervan regelmatig gebruik en op welke wijze? Hoe gebruiken docenten Wikiwijs en daarbinnen VO-content? En welke ervaringen zijn er al binnen de scholen met het gebruik van digitaal materiaal en wat levert dat op?

4.1 Aandeel digitale leermiddelen

Hoe worden leermiddelen in het voortgezet over het algemeen ingezet? Op de meeste scholen gebruikt de meerderheid van de docenten vooral de methoden die ze aanvullen met al dan niet digitaal eigengemaakt of gevonden materiaal (89%). Op een klein deel van de scholen gebruiken docenten overwegend niet methodegebonden materiaal (10%). Slechts een enkele school maakt of uitsluitend gebruik van methoden (2%) of uitsluitend van eigen materiaal (1%).

Gemiddeld genomen is zo'n 20 procent van de gebruikte leermaterialen digitaal, volgens de schatting van de schoolleiders. Uit figuur 4-1 blijkt dat het percentage voor de verschillende vakrichtingen (mens en maatschappij, talen, exact) vrijwel gelijk is.

Gevraagd naar het verwachte aandeel digitaal materiaal over drie jaar zien we bij vrijwel alle scholen een behoorlijke toename. De verwachting is dat over drie jaar gemiddeld genomen 40 procent van de leermaterialen digitaal zal zijn. Een verdubbeling van het huidige aandeel. In de scholen waar docenten vooral gebruik maken van methoden (89%) ligt het aandeel digitaal materiaal iets lager dan in de scholen waar de meeste docenten gebruik maken van eigengemaakte of gevonden materialen. Dat geldt vooral voor de vakrichtingen mens en maatschappij en exact.

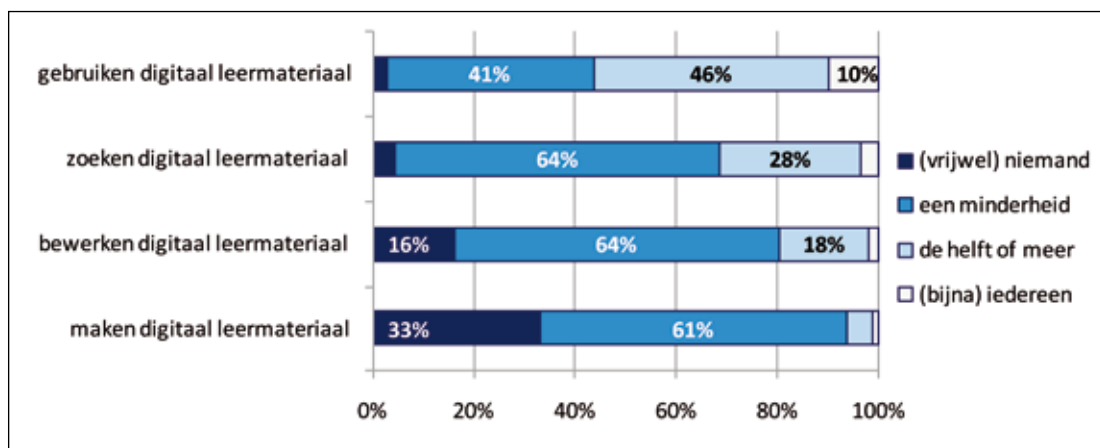

Figuur 4.1 - Aandeel digitaal leermateriaal in het totale leermaterialenbestand, nu en de verwachting over drie jaar, percentage scholen (n=115)

4.2 Gebruik digitale leermiddelen door docenten

Welk deel van de docenten maakt nu gebruik van digitaal materiaal? In bijna de helft van de scholen wordt volgens de respondenten door minimaal de helft van de docenten digitaal leermateriaal gebruikt. In een op de tien scholen gebruikt bijna iedereen digitaal materiaal tijdens de les. Bij de overige scholen beperkt het gebruik van digitaal leermateriaal zich tot de minderheid van de docenten (zie rij 1 in figuur 4-2).

Dat docenten gebruik maken van digitale leermaterialen wil overigens niet zeggen dat ze die materialen ook zelf opzoeken, bewerken of zelf ontwikkelen, zo blijkt uit de laatste drie rijen van de figuur. In 32 procent van de scholen gaat de meerderheid van de docenten zelf actief op zoek naar digitaal leermateriaal. In een op de vijf scholen bewerken docenten digitaal materiaal of passen ze het aan en in 6 procent van de scholen is het gebruikelijk dat docenten zelf digitale leermaterialen ontwikkelen. Het zelf ontwikkelen van digitale materialen gebeurt vooral op die scholen waar ze ook al veel digitaal materiaal gebruiken.

Figuur 4.2 - Aandeel docenten dat regelmatig op genoemde wijze omgaat met digitaal leermateriaal, percentage scholen (n=112)

De mate waarin docenten gebruik maken van digitaal leermateriaal hangt niet zonder meer samen met het al dan niet beschikken over een leermiddelenbeleidsplan. Er zijn scholen met een leermiddelenbeleidsplan waar veel docenten gebruik maken van digitaal leermateriaal, maar er zijn ook scholen met een dergelijk beleidsplan waar het gebruik van digitaal leermateriaal nog beperkt is. In hoofdstuk 5 gaan we nader in op de verschillen en overeenkomsten tussen die scholen.

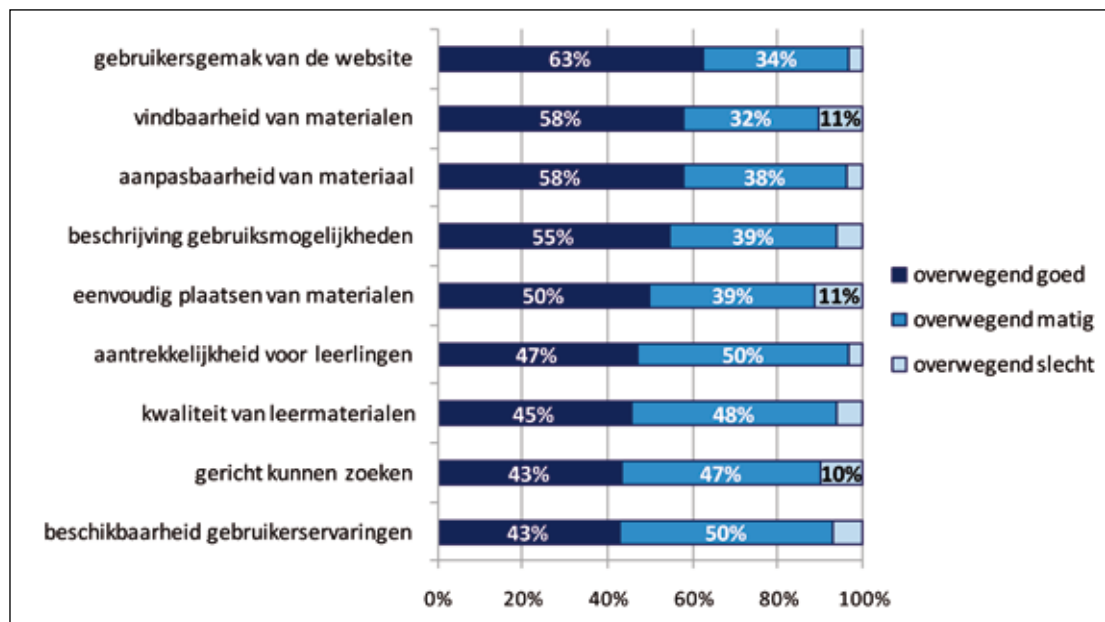
4.3 Gebruik en waardering van Wikiwijs en VO-content daarbinnen

In de vragenlijst is ook expliciet ingegaan op de mate waarin docenten gebruik maken van het aanbod aan digitaal leermateriaal via Wikiwijs en daarbinnen VO-content.

Zoals eerder is beschreven is het actief zoeken naar digitaal leermateriaal door docenten zeker nog geen gemeengoed in het voortgezet onderwijs. In maar ongeveer een op de drie scholen wordt door een meerderheid van de docenten actief naar digitaal materiaal gezocht. Dit beeld zien we ook terug wanneer het het gebruik van Wikiwijs en VO-content betreft. Volgens de respondenten maken nog maar weinig van hun docenten er gebruik van. Gemiddeld zes procent van de docenten gebruikt Wikiwijs regelmatig, 11 procent soms en maar liefst 83 procent maakt volgens de respondenten (vrijwel) nooit gebruik van Wikiwijs.

Om het gebruik van Wikiwijs door docenten van de grond te laten komen, achten de respondenten twee factoren van cruciaal belang, te weten de kwaliteit van het aangeboden digitale materiaal (54% cruciaal, 46% belangrijk) en het gebruikersgemak van de website (44% cruciaal, 53% belangrijk). Alle overige voorgelegde factoren (zie figuur 4-3) worden door bijna allemaal ook belangrijk gevonden, maar zijn minder cruciaal. Twee factoren worden iets minder belangrijk gevonden, namelijk het eenvoudig zelf kunnen plaatsen van materiaal en de beschikbaarheid van gebruikerservaringen op de site.

Hoe is de waardering van de docenten voor deze kenmerken van Wikiwijs op dit moment? Relatief veel respondenten (43%) geven aan daar geen zicht op te hebben. Van de respondenten die daar wel zicht op denken te hebben, geeft ruim de helft aan dat docenten overwegend positief zijn over het gebruikersgemak van de website; de vindbaarheid en aanpasbaarheid van de digitale leermaterialen uit Wikiwijs en de beschrijving van de gebruiksmogelijkheden van het materiaal. Over de overige kenmerken denkt meer dan de helft van de respondenten dat de docenten overwegend matig of soms slecht oordelen. Daaronder valt ook de kwaliteit van het materiaal, in de ogen van de schoolleiders een cruciale factor. Er valt dus nog wat te verbeteren aan de kwaliteit, dan wel aan de beeldvorming over de kwaliteit van het materiaal.

Figuur 4.3 - Waardering van docenten voor Wikiwijs, percentage scholen (n= maximaal 38)

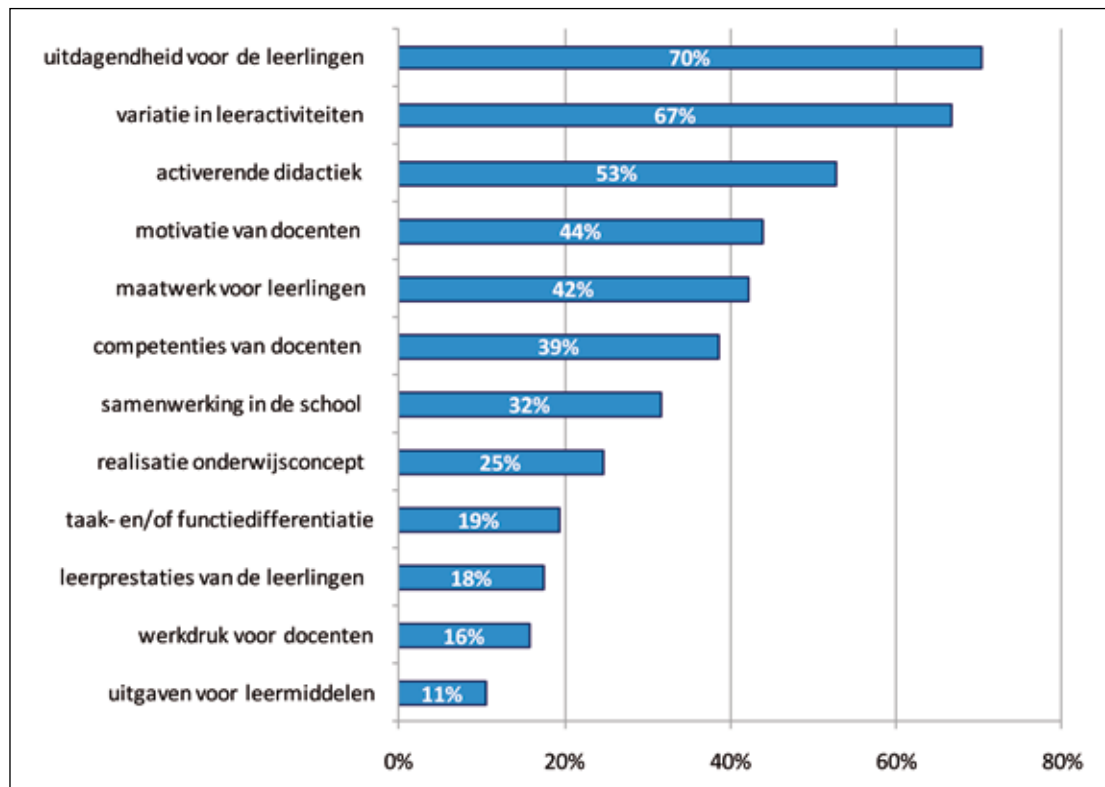
De schoolbezoeken in de casestudie bevestigen dit beeld in hoofdlijnen. Een enkele docent zoekt regelmatig op Wikiwijs naar leermaterialen, maar de meeste docenten doen dat hooguit af en toe. De docenten die wel eens materiaal gezocht hebben op Wikiwijs geven vaak aan dat ze het moeilijk vinden om in alle zoekresultaten het juiste materiaal te vinden. De docenten geven zelf wel aan dat dat deels ook ligt aan het feit dat ze niet precies weten wat er aan materiaal te vinden is en dus niet altijd weten hoe en waar ze moeten zoeken. Een aantal docenten geeft aan soms te twijfelen over de kwaliteit van het aangeboden digitale materiaal. Ze vinden het lastig daar een inschatting van te maken. Een deel van de docenten vertrouwt daarvoor liever op de kennis en expertise van de educatieve uitgeverijen.

Wikiwijs kan nooit concurreren met het prachtige materiaal van de educatieve uitgevers.

Er moet meer samen worden gewerkt met de uitgevers. Docenten hebben meer oog voor integreren en toepassen van leermaterialen, uitgevers meer voor begrijpen en onthouden.

4.4 Effecten van gebruik van digitaal leermateriaal

Welke effecten ervaren scholen al van het gebruik van digitale leermiddelen? De verwachting van het Innovatieplatform-VO is dat de inzet van digitaal leermateriaal zorgt voor een aantrekkelijker en afwisselender aanbod voor leerlingen. Deze verwachting lijkt uit te komen. Ruim tweederde van de scholen ziet al positieve effecten op de uitdagendheid van het leermateriaal en de variatie in leeractiviteiten en ongeveer de helft geeft aan dat het gebruik van digitaal leermateriaal leidt tot meer activerende werkvormen.

Figuur 4.4 - Ervaren positieve effecten van het gebruik van digitaal leermateriaal, percentage scholen (n=57)⁵

In de casestudie is tijdens groepsgesprekken met docenten uitgebreid ingegaan op het gebruik van digitale leermaterialen in het onderwijs: wat zien zij als meerwaarde van digitaal materiaal? Hoe pakken ze dat aan? Wat doen ze en hoe verloopt dat in de praktijk? Tijdens de gesprekken blijkt dat het bespreken van de visie op leren met ict op vrijwel geen van de scholen gemeengoed is. Toch leven daarover zeer duidelijke ideeën bij de betrokken docenten. Op het eerste gezicht lijken die nogal uiteen te lopen, maar tijdens de gesprekken vinden de deelnemers toch al snel een gemeenschappelijke noemer.

Docenten onderscheiden drie hoofddoelen aan het werken met digitale leermaterialen:

- Het kunnen bieden van differentiatie / onderwijs op maat.
- Het aanbieden van aantrekkelijk en betekenisvol onderwijs.
- Ondersteuning van de werkzaamheden en professionele ontwikkeling van docenten.

Vaak is er sprake van een combinatie van doelen, maar meestal weegt een van de drie het zwaarst.

⁵ Deze vraag is alleen gesteld aan scholen die hebben aangegeven dat minimaal 10 procent van de docenten gebruik maakt van Wikiwijs.

Door digitale materialen te gebruiken, kun je beter inspelen op verschillen tussen de leerlingen. Je kunt aansluiten op het tempo of niveau van de leerling, maar bijvoorbeeld ook op leerstijl. Dan is onderwijs automatisch ook aantrekkelijker voor de leerling.

Als ik digitale leermaterialen kan gebruiken kan ik afwisselender en rijker onderwijs geven. Dat is natuurlijk ook aantrekkelijk voor de leerlingen, maar als ik heel eerlijk ben ook veel leuker voor mezelf.

Docenten vullen de begrippen differentiatie en aantrekkelijk onderwijs uiteenlopend in. Zo doelen ze bij differentiatie soms op de mogelijkheid om als leerling in eigen tempo te kunnen werken, maar soms ook op eigen niveau. Af en toe bedoelen docenten met differentiatie ook het aansluiten bij verschillende leerstijlen. Vaak gaat het docenten dan om het zelfstandig oefenen of maken van opdrachten. Maar een enkele docent geeft aan ook te willen differentiëren met de instructie of zelfs bij het toetsen. Ook aantrekkelijk en betekenisvol onderwijs wordt op verschillende wijzen ingevuld, uiteenlopend van het actueel maken en houden van de lessen, het verbinden met buitenschools leren van leerlingen tot het op diverse wijzen aan kunnen bieden van leselementen. Bij het ondersteunen en professionaliseren van de docent gaat het hoofdzakelijk om de vakbeleving van de docenten zelf. Doordat ze aantrekkelijker onderwijs op maat kunnen bieden voelen ze zich betere docenten en is het lesgeven leuker. Opvallend is dat tijdens de gesprekken de verschillen in beleving tussen docenten verkleinen en ze meer overeenstemming bereiken over de meerwaarde van digitale leermaterialen.

De verschillen in de mate en wijze van het gebruik van digitale materialen zijn groot. Veel docenten zijn al volop bezig met onder andere het gebruik van digitaal beeldmateriaal, een elektronische leeromgeving, digitaal oefenen en instructie met behulp van digiborden. Een enkele docent is ook al bezig met digitaal toetsen, digitale portfolio's of het gebruik van sociale media in de les.

Voor de meeste docenten is het nog te vroeg om al te kunnen spreken van effecten van het gebruik van digitaal materiaal. Ze hebben wel de indruk dat leerlingen de lessen zo leuker vinden, maar geven ook aan dat dat niet altijd het geval is.

Van het gebruik van het digibord worden ze al lang niet meer enthousiast.

Je moet wel nadenken over welk beeldmateriaal je gebruikt. Soms zijn filmpjes zo oubollig, dat voegt niks toe.

Docenten die samen met het team een traject hebben doorlopen, bijvoorbeeld rond visie-ontwikkeling of samen ontwikkelen van materialen, zien al wel positieve effecten op het draagvlak binnen het team en de samenwerking met collega's. De docenten die regelmatig gebruik maken van digitaal leermateriaal geven aan dat ze daardoor hun didactische repertoire hebben uitgebreid.

Zoals aangegeven is het voor de meeste docenten niet gebruikelijk over de visie op onderwijs of op leren met ict te praten met collega's. Vrijwel alle docenten hebben de gesprekken wel als bijzonder positief en leerzaam ervaren en geven vaak aan dat eigenlijk vaker te willen doen. Zowel binnen het eigen team om meer eenheid te krijgen in de inrichting van onderwijs, als tussen teams om van elkaar te leren en om doorlopende leerlijnen te bevorderen.

4.5 Knelpunten, succesfactoren en tips

Uit de gesprekken met de docenten tijdens de casestudie komt een aantal knelpunten en succesfactoren naar voren. De meest opvallende knelpunten zijn:

- De kosten van materialen en laptops. Vooral in achterstandswijken kan niet altijd een bijdrage van de ouders worden gevraagd.
- De kwaliteit van de door docenten ontwikkelde leermaterialen. Wanneer voldoet materiaal aan de exameneisen en hoe past het binnen de leerlijn?
- Een instabiel netwerk, waardoor niet altijd en overal kan worden ingelogd.
- Tijdelijkheid van opgeslagen links (werken na een tijdje niet meer) waardoor het materiaal verloren raakt.
- Er is nog maar weinig materiaal beschikbaar voor bepaalde leerjaren en vakken (vooral de beroepsvakken).

Tegelijkertijd bieden de docenten ook een aantal mogelijke oplossingen voor problemen en geven ze tips om het gebruik van digitaal leermateriaal binnen de school te bevorderen.

- ! Prikkel docenten actief om mee te blijven doen, bijvoorbeeld de invoering van laptopklassen geeft een gevoel van urgentie.
- ! Stel niet alleen uren beschikbaar voor het ontwikkelen van materialen, maar ook om te experimenteren met digitale leermaterialen en uit te vinden wat werkt.
- ! Motiveer docenten om voorop te lopen door functie- of taakdifferentiatie.
- ! Neem genoegen met kleine stapjes; het proces is soms belangrijker dan het product.
- ! Richt alle lokalen in hoofdlijnen gelijk in met dezelfde ict-infrastructuur. *“Als in alle lokalen dezelfde spullen staan, met de knopjes op dezelfde plek, is de drempel voor docenten die nog geen ict gebruiken veel lager om te beginnen. Als ze telkens moeten uitvinden hoe iets werkt, beginnen ze er niet aan”.*
- ! Richt je niet alleen op de voorlopers: dan raak je de achterblijvers kwijt.
- ! Maak heldere afspraken over de verwachtingen wat betreft het ontwikkelen en/of gebruiken van digitale leermaterialen en spreek mensen daarop aan.
- ! Stap af van de vrijblijvendheid rond het gebruik van digitaal leermateriaal: dat motiveert achterblijvers om te beginnen en beloont voorlopers voor datgene wat ze doen.
- ! Bespreek met elkaar “Wat vinden wij goed onderwijs?” en “Waar staan we voor?”

VERANDERSTRATEGIEËN EN LEERMIDDELENBELEID

Hoe uiteenlopend gaan scholen om met hun leermiddelenbeleid? In dit hoofdstuk rapporteren we over een viertal typen scholen die op een onderscheiden manier strategisch handelen rond het gebruik van leermiddelen. Een wezenlijk facet daarbij is of scholen al dan niet een leermiddelenbeleidsplan hanteren. Een duidelijk zicht op de karakteristieke manier waarop scholen kunnen omgaan met hun leermiddelenbeleid, kan zowel voor het onderwijsveld als voor het Innovatieplatform-VO aangrijpingspunten voor vervolgcactiviteiten opleveren.

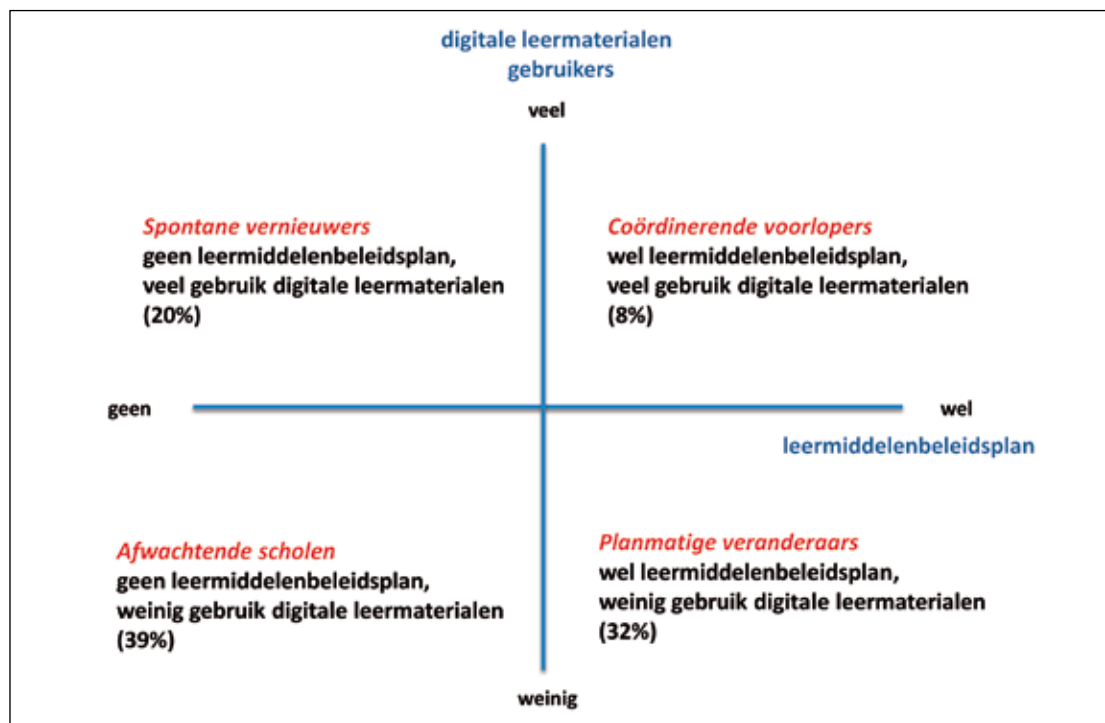
5.1 Typologie

De typologie om de voortgang van de scholen te beschrijven, is samengesteld uit twee dimensies. Als eerste is gekeken naar het wel of niet hebben van een leermiddelenbeleidsplan (al dan niet in ontwikkeling). Ongeveer veertig procent van de scholen die aan het onderzoek hebben deelgenomen, werkt aan een dergelijk plan of heeft het zelfs al in uitvoering. De meerderheid van de scholen werkt op het moment van onderzoek niet aan een leermiddelenbeleidsplan.

De tweede dimensie heeft betrekking op het aantal docenten dat regelmatig digitale leermaterialen in het onderwijs inzet. We hebben scholen ingedeeld naar de omvang van het aantal docenten die digitale leermaterialen gebruiken (weinig of veel). De omvang van het gebruik van digitale leermiddelen op school is bevraagd met vier items die een variëteit aan gebruiksmogelijkheden omvatten (gebruik in de les, zelf zoeken, aanpassen leermateriaal, zelf digitale leermaterialen maken, zie figuur 4-2). Per item is door de respondenten aangegeven wat volgens hen de omvang is van het aantal docenten in de school dat deze gebruikswijze regelmatig toont (1: vrijwel niemand, 2: een minderheid, 3: de helft of meer, 4: bijna iedereen)⁶. Van deze vragen is een gemiddelde berekend, wat een schoolscore oplevert. Een gemiddelde lager of gelijk aan 2,25 is gedefinieerd als 'weinig docenten gebruiken digitaal leermateriaal' en een gemiddelde hoger dan 2,25 is gedefinieerd als 'veel docenten gebruiken digitaal leermateriaal'. Op ongeveer 70 procent van de scholen zijn er relatief weinig docenten die digitale leermaterialen benutten voor hun onderwijs, op zo'n 30 procent van de scholen zijn er veel docenten die gebruik maken van deze hulpmiddelen in hun les.

Op basis van beide dimensies zijn scholen in te delen in vier typen. Zodoende is een 'middel-doel'-koppeling gelegd tussen het benutten van een leermiddelenbeleidsplan (middel) en de inzet van digitale leermaterialen (beoogde doel). In figuur 5-1 is deze indeling weergegeven.

⁶ De vier items samen vormen een betrouwbare meetschaal (Cronbach's $\alpha=.80$).

Figuur 5.1 - Typologie van scholen naar de dimensie wel of geen leermiddelenbeleidsplan en de dimensie aantal docenten dat digitale leermaterialen regelmatig gebruikt, percentage scholen (n = 109)

Een en ander levert vier typen scholen op⁷.

1. Scholen die geen leermiddelenbeleidsplan hanteren en die weinig docenten hebben als regelmatige gebruiker van digitale leermaterialen. Met 39 procent is dit de grootste groep. Dit zijn kat uit de boom kijkende scholen ofwel *Afwachtende scholen*.
2. Scholen die niet beschikken over een leermiddelenbeleidsplan maar waarop toch relatief veel docenten omgaan met digitale leermaterialen (20 %). We zouden deze pionierende scholen *Spontane vernieuwers* kunnen noemen.
3. Scholen die wel een leermiddelenbeleidsplan inzetten maar waarop nog relatief weinig docenten gebruik maken van digitale leermaterialen bij hun lessen. Ook dit is een vrij grote groep (32%). *Planmatige veranderaars* noemen we ze, omdat het werken aan het leermiddelenbeleidsplan kennelijk een opstap is tot meer gebruik van digitale leermaterialen.
4. Scholen die een leermiddelenbeleidsplan inzetten en die bovendien al veel docenten in huis hebben die digitale leermaterialen voor hun onderwijs gebruiken. Dit is een kleine, selecte groep (8 %) die we *Coördinerende voorlopers* noemen.

⁷ Een relatief groot deel van de respondenten (49) is vanwege het ontbreken van antwoorden op de hieraan ten grondslag liggende vragen niet toe te rekenen tot een van de vier typen scholen. Voor een aantal relevante variabelen is nagegaan of de groep respondenten die buiten de indeling in schooltypen valt, afwijkt van de respondenten die wel in te delen zijn. Dat blijkt niet het geval te zijn, zodat we geen vertekening van de uitkomsten verwachten door de relatief grote uitval bij deze indeling. De indeling is gebaseerd op 109 scholen.

Iemand van een afwachtede school merkt op:

Belang van het leermiddelenbeleid wordt onderschreven, maar door de veelheid van 'ballen in de lucht' is het nu (nog) geen actuele prioriteit.

Opmerking van iemand verbonden aan een school die uitgaat van planmatig veranderen:

Leermiddelenbeleid is geen sinecure, je doet het niet 'zo maar even'. Zelfs gewoon 'aandacht schenken aan' is niet genoeg. Tradities en staande werkwijzen, waarin voor serieus leermiddelenbeleid geen plaats was, zijn niet gemakkelijk 'om' te krijgen.

5.2 Leermiddelenbeleidsplannen

We hebben al gezien dat de typen scholen variëren in de mate waarin ze gebruik maken van een leermiddelenbeleidsplan. We kijken hier nog wat nauwkeuriger naar de mate waarin ze al dan niet planmatig werken.

De twee groepen scholen die werken met een beleidsplan voor het leermiddelenbeleid, hebben aangegeven uit welke onderdelen dit plan bestaat. Op dit punt is een aantal interessante verschillen tussen de planmatige veranderaars en de coördinerende voorlopers. Bij de coördinerende voorlopers zijn vaker activiteiten voorzien voor docenten om ze te scholen in het zelf ontwikkelen van digitale leermaterialen (78% versus 54%), terwijl de planmatige veranderaars voor dat ontwikkelwerk vaker een expertgroep inrichten (51% versus 22%). De coördinerende voorlopers neigen dus naar een brede inzet van docenten voor het ontwikkelen van digitale leermaterialen; de planmatige veranderaars (die gekenmerkt worden door nog relatief laag gebruik van ict-leermiddelen) leggen het initiatief meer bij een kleine groep. De coördinerende voorlopers hebben vaker dan de planmatige veranderaars in het leermiddelenbeleidsplan coördinerende functionarissen voorzien, waarbij ze aspecten van kwaliteitszorg in praktijk brengen. Bij de coördinerende voorlopers zijn er namelijk vaker personen aangesteld die periodiek de voortgang met de docenten bespreken en die verantwoordelijk zijn voor de borging van de ervaringen met het leermiddelenbeleid. Dit type scholen houdt docenten ook vaker periodiek op de hoogte van de voortgang van het beleidsplan en heeft het leermiddelenbeleid opgenomen in het personeelsbeleid (via resultaatafspraken) en de plannings- en controlcyclus op school. Uitgaande van het leermiddelenbeleidsplan streven de coördinerende voorlopers naar toepassing van een gecoördineerde breedtestrategie, waarbij ze activiteiten rond het leermiddelenbeleid verbinden met andere activiteiten. De inhoudelijke invulling van het leermiddelenbeleidsplan wordt door deze coördinerende voorlopers - zo geven ze zelf aan - daarom minder overgelaten aan de teams dan bij de planmatige veranderaars gebeurt. Daar staat tegenover dat de overgrote meerderheid van de coördinerende voorlopers docenten wel actief heeft betrokken bij de ontwikkeling van het leermiddelenbeleidsplan. Planmatige veranderaars betrekken hun docenten daar minder bij.

De vier meest voorkomende *knelpunten* bij het ontwikkelen van het leermiddelenbeleidsplan voor de planmatige veranderaars zijn:

- onvoldoende materiedeskundigheid bij docenten;
- het ontbreken van gezamenlijke visie op (digitale) leermiddelen;
- het ambitieniveau met het leermiddelenbeleid dat niet aansluit bij de stand van zaken in de organisatie;
- de slechte timing in verband met andere ontwikkelingen.

Bij de coördinerende voorlopers springen er maar twee knelpunten uit die hen parten gespeeld hebben tijdens het opstellen van het leermiddelenbeleidsplan:

- de tijdsdruk;
- het ontbreken van goede voorbeelden.

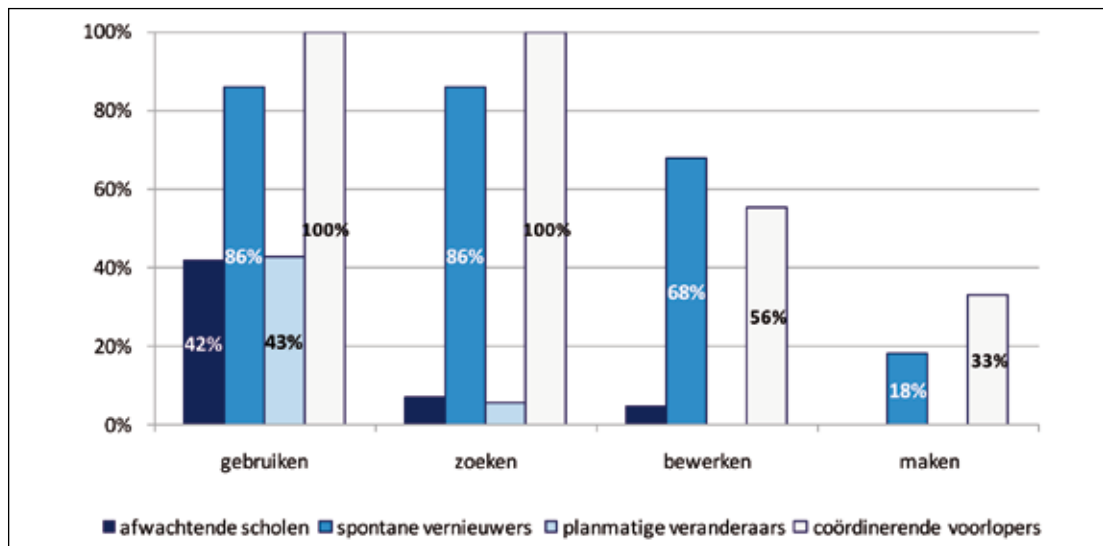
We zagen dat twee typen scholen op het moment van onderzoek nog geen leermiddelenbeleidsplan hadden. Van de afwachterende scholen geeft driekwart echter aan dat het vervaardigen van een dergelijk plan wel op de rol staat. Bij de spontane vernieuwers is de animo minder groot om een beleidsplan te maken (iets meer dan de helft wil dat).

Er zijn geen duidelijke verschillen in de mate van tevredenheid tussen planmatige veranderaars en coördinerende voorlopers wat betreft de totstandkoming, de kwaliteit en de uitvoering van het leermiddelenbeleidsplan. De meeste van deze scholen zijn tevreden over hoe het leermiddelenbeleidsplan tot stand is gekomen.

5.3 Gebruik van digitale leermaterialen

Als we de variabelen nader inspecteren waarop de ene pijler van de typologie is gebouwd, de mate waarin en de wijzen waarop docenten op school digitale leermaterialen inzetten, dan kunnen we ons inzicht nog vergroten in de precieze aard van de verschillen. Het is evident dat het eerste en derde type enerzijds - weinig docenten die digitale leermaterialen regelmatig gebruiken - en het tweede en vierde type anderzijds - relatief veel gebruikers - van elkaar verschillen, omdat ze op basis hiervan geconstrueerd zijn. Als er sprake is van bescheiden inzet van digitale leermaterialen dan zoeken docenten natuurlijk ook weinig naar deze leermiddelen en hoeven ze niet aangepast te worden.

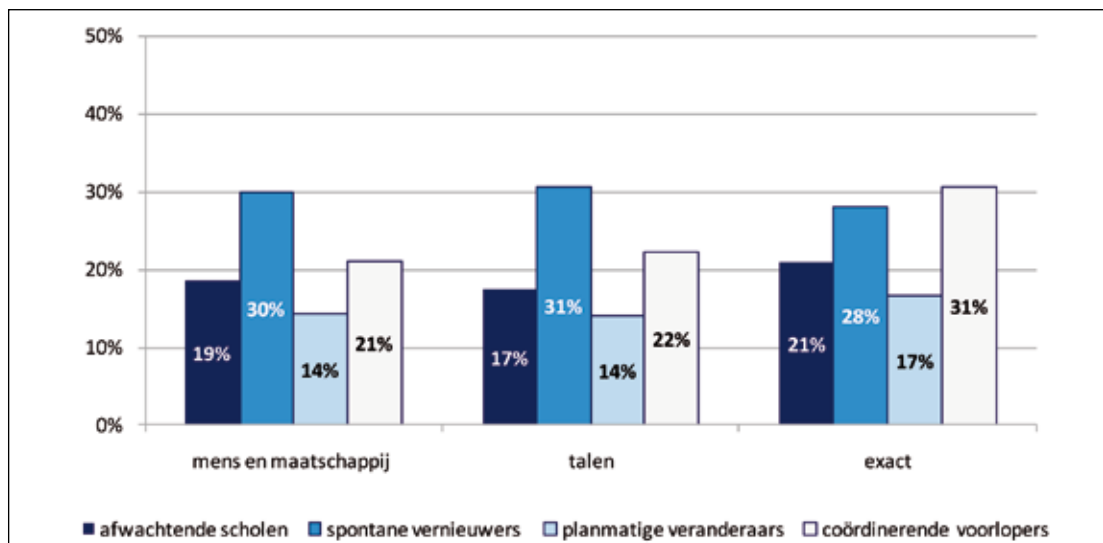
Figuur 5-2 toont een interessant verschil tussen de spontane vernieuwers en de coördinerende voorlopers. Bij de spontane vernieuwers zijn relatief weinig docenten die zelf leermiddelen maken (18%); het bewerken en aanpassen van digitale leermaterialen voert de boventoon (68%). Bij de coördinerende voorlopers worden juist wel vaker digitale leermaterialen door docenten zelf vervaardigd (33%).

Figuur 5.2 - Gebruikswijzen van digitale leermaterialen en percentage scholen waarin meer dan de helft van de docenten dat regelmatig doet, naar type school (n=109)

Het aandeel van digitale leermaterialen in het totaal aanbod

De respondenten is ook gevraagd aan te geven welk deel van het leermiddelenaanbod bestaat uit digitaal materiaal. Zoals figuur 5-3 laat zien is het digitale leermiddelenaanbod het omvangrijkst bij de spontane vernieuwers (circa 30%) en bij de coördinerende voorlopers (ongeveer 20 tot 30%). De verschillen tussen de typen scholen zijn groter dan de verschillen tussen de vakkenclusters.

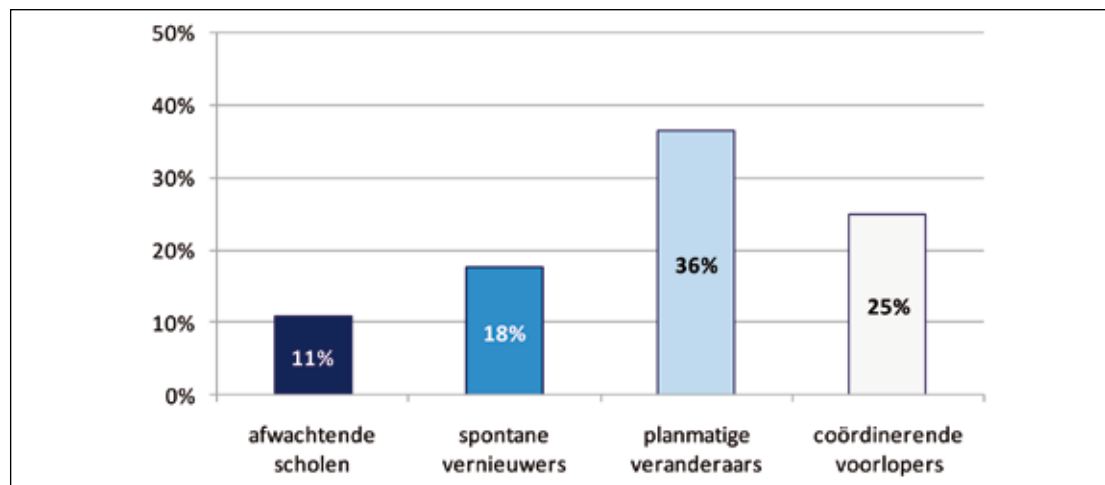
Figuur 5.3 - Het aandeel digitale leermaterialen in het totale leermaterialenbestand, naar vakkencluster en naar schooltype, in procenten (n=109)

Scholen hebben ook hun ambitie aangegeven: welke omvang van het digitale leermateriaal in het totaal ze over drie jaar verwachten. Dit verschil bedraagt door de bank genomen circa twintig procentpunten, met uitzondering van de exacte vakken bij de voorlopers met een plan. Bij deze laatste groep is het huidige niveau al hoog (31%). Opvallend is dat de ambitie voor alle typen en nagenoeg alle vakkenclusters ongeveer even groot is. Elk type school wil de komende drie jaar het aandeel van digitale leermaterialen nagenoeg evenveel laten stijgen. Omdat er op dit moment aanzienlijke verschillen zijn tussen de omvang van digitaal leermateriaal, betekent dit dat ook over drie jaar de verschillen tussen schooltypen nog aanzienlijk zijn. De spontane vernieuwers blijven aanvoerder (bijna de helft van het aanbod), gevolgd door de coördinerende voorlopers (circa 40%).

5.4 Professionaliseringsplannen

De scholen met een leermiddelenbeleidsplan hebben in vergelijking met scholen die een dergelijk plan nog ontberen, vaker óók een professionaliseringsplan dat gericht is op het bekwaam maken van docenten in het gebruik van digitale leermaterialen. Tweederde van de coördinerende voorlopers hebben dergelijke plannen, tegen iets meer dan de helft van de planmatige veranderaars. Minder dan de helft van de spontane vernieuwers meldt geplande deskundigheidsbevordering rond leermiddelen. Zie figuur 5-4.

Bij de coördinerende voorlopers zijn zowel docenten als schoolleiding altijd actief betrokken bij de ontwikkeling van het professionaliseringsplan. Bij de andere typen scholen is dat niet altijd het geval; dan zijn docenten en leiding doorgaans wel geraadpleegd.

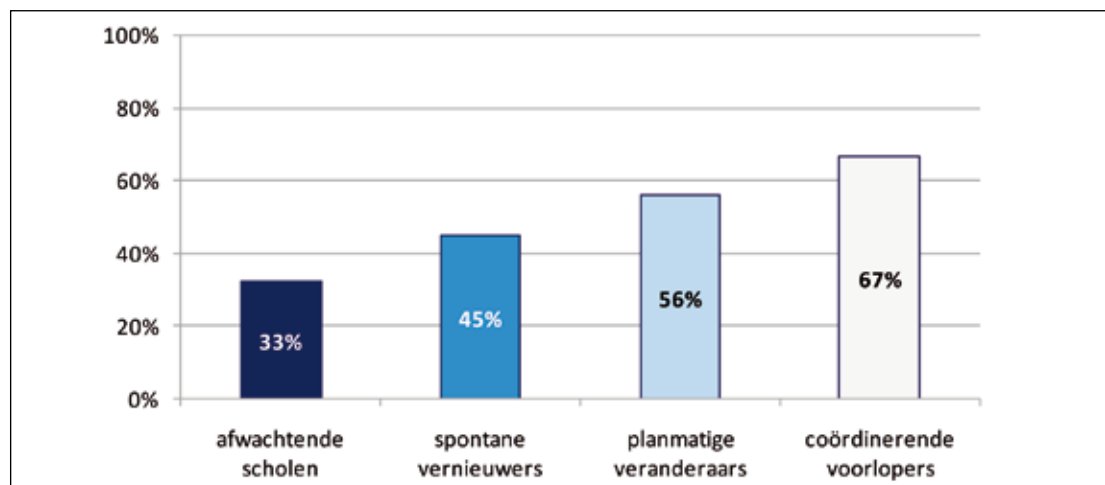
Figuur 5.4 - Professionaliseringsplannen gericht op vergroting van de bekwaamheid van docenten in het gebruik van digitale leermaterialen naar schooltype, percentage scholen (n = 103)

De professionaliseringsplannen bevatten diverse onderdelen. We belichten hier enkele verschillen tussen de typen scholen, voor zover ze naast het leermiddelenbeleidsplan ook professionaliseringsplannen hebben. Dat zijn soms kleine aantallen, waardoor de geschetste verbanden eerder indicatief dan definitief zijn. De planmatige veranderaars én de coördinerende voorlopers hebben vaker dan de beide andere typen het gewenste competentieniveau beschreven en nemen professionaliseringsafspraken over het gebruik van digitale leermaterialen op in functionerings- en beoordelingsgesprekken. Verder is opvallend dat de planmatige veranderaars het meest activiteiten vermelden om het delen van ontwikkelde digitale leermaterialen te bevorderen en om de visie van docenten op digitaal leermateriaal te ontwikkelen. Kennelijk hebben de planmatige veranderaars het duidelijkst behoefte om digitale leermaterialen bij hun onderwijspersoneel op de kaart te zetten. Verder is het bijzonder dat de spontane vernieuwers het meest van allen activiteiten hebben opgenomen om het zoeken en vinden van digitale leermaterialen voor docenten te vergemakkelijken. Er zijn geen heldere verschillen aan te wijzen - onder meer vanwege de kleine aantallen - in de mate van tevredenheid tussen typen scholen wat betreft de totstandkoming, de kwaliteit en de uitvoering van het professionaliseringsplan.

5.5 Ondersteuning

Negentig procent of meer van de scholen is bekend met het Innovatieplatform-VO. De scholen die een leermiddelenbeleidsplan hebben, de planmatige veranderaars en de coördinerende voorlopers, nemen het vaakst deel aan de activiteiten van het Innovatieplatform. Een minderheid van de spontane vernieuwers neemt hieraan deel.

Hoewel de meeste scholen niet actief participeren in het Innovatieplatform-VO, steunt de meerderheid het initiatief wel. Rond de veertig procent van de afwachtende scholen en spontane vernieuwers, heeft zich nog niet verdiept in de mogelijkheden van het Innovatieplatform. Hier ligt een potentiële doelgroep.

Figuur 5.5 - Actieve betrokkenheid bij het Innovatieplatform-VO naar schooltype, percentage scholen (n = 95)

5.6 Deskundigheid van docenten

Uit de tabel blijkt dat scholen die veel gebruik van digitale leermaterialen door hun docenten melden, verhoudingsgewijs de meeste docenten in huis hebben die op de hoogte zijn van computertoepassingen voor het onderwijs en die vaardig zijn in het gebruik van de computer als didactisch hulpmiddel. Dit is conform de verwachting. De coördinerende voorlopers springen er op twee manieren uit: ze hebben in verhouding aanzienlijk méér docenten die bovengemiddeld ict-vaardig zijn en opvallender nog is dat deze scholen vrijwel geen docenten meer in huis hebben die hierop onvoldoende scores.

	% docenten op school dat op de hoogte is van ict-toepassingen die ze in de les kunnen gebruiken		% docenten op school dat vaardig is in het gebruik van de ict als didactisch hulpmiddel	
	onvoldoende	meer dan voldoende	onvoldoende	meer dan voldoende
afwachterende scholen	30	19	31	19
spontane vernieuwers	23	27	17	32
planmatige veranderaars	29	24	34	24
coördinerende voorlopers	4	46	9	40

Figuur 5.6 - Deskundigheid van docenten op het gebied van didactisch gebruik van ict, naar schooltype, percentage scholen

5.7 Veranderstrategieën

In het voorafgaande hebben we vier veranderstrategieën geschetst waarop de scholen verschillen. We vatten de bevindingen samen door deze strategieën op hoofdlijnen te schetsen. In tabel 5-7 staan de belangrijkste onderzoeksgegevens weergegeven.

Afwachterende scholen, de grootste groep in ons onderzoek, kennen een beperkt aantal gebruikers van digitale leermaterialen. Ze hebben geen leermiddelenbeleidsplan, maar het merendeel van deze scholen verwacht wel in de nabije toekomst een plan te gaan maken om het leermiddelenbeleid goed op poten te zetten. Van alle vier de typen zijn de docenten op deze scholen het minst bedreven in het hanteren van digitaal leermateriaal. Een derde van deze scholen kent wel professionaliseringsactiviteiten rond het gebruik van digitale leermaterialen. Deze scholen kijken de kat uit de boom. Hun veranderstrategie - althans ten tijde van het onderzoek - bestaat uit afwachten. Vermoedelijk laten ze het aan individuele docenten over of ze al dan niet digitale leermaterialen inzetten in hun les. Er is geen gecoördineerde actie. De schoolleiding zou daarom initiatieven kunnen nemen, bijvoorbeeld rond visieontwikkeling, het ter discussie stellen van de leermiddelenmix, gerichte deskundigheidsbevordering, pilots en kleinschalige experimenten of het scheppen van randvoorwaarden.

De *spontane vernieuwers* zijn er in geslaagd om zonder gericht leermiddelenbeleidsplan te komen tot een aanzienlijk aantal docenten dat gebruik maakt van digitaal leermateriaal en dat daarin behoorlijk bedreven is. Het is niet helemaal duidelijk of hun veranderstrategie bestaat uit een aanpak waarbij ze afzien van plannenmakerij en of dat een bewuste keuze is. Zo heeft bijna de helft van deze scholen wel geplande professionaliseringsactiviteiten rond het gebruik van digitale leermaterialen en zegt de helft dat ze in de toekomst wel een leermiddelenbeleidsplan gaan opstellen. Zoals uit de innovatieliteratuur blijkt, kunnen ook via minder strak gestructureerde activiteiten veranderingen tot stand komen, bijvoorbeeld via een meer ontwikkelings- of mensgerichte aanpak. Ondanks het feit dat er al een behoorlijk gebruiksniveau is verwezenlijkt, is niet uit te sluiten dat deze scholen door gerichte acties en stimulansen vanuit bijvoorbeeld de leiding nog meer baat zouden kunnen hebben van het gebruik van deze digitale leermiddelen. Te denken is aan een omslag van individueel bepaalde keuzen en gebruik van digitale leermiddelen naar gezamenlijke afspraken over welke leermiddelen worden ingezet.

De *planmatige veranderaars* verwachten wél via een leermiddelenbeleidsplan tot een wijdverbreider gebruik van digitale leermaterialen te komen binnen hun school. Op dit moment, zo geven de scholen aan, is de inzet van deze leermiddelen en de kennis van zaken hieromtrent van hun docenten beperkt, zodat er nog een wereld te winnen valt. Ze beperken het ontwikkelen van digitale leermaterialen tot interne experts, zodat ze andere docenten er niet mee lastig vallen. Het delen van leermateriaal is dan wel een belangrijk punt. Deze scholen willen via gerichte acties komen tot een verhoogde inzet van ict-leermiddelen. Ze willen veranderen door onder meer visieontwikkeling en deskundigheidsbevordering.

De *coördinerende voorlopers* vormen de kleinste groep scholen. Ze werken met een leermiddelenbeleidsplan en meer dan de helft van de docenten gebruikt digitale leermaterialen en voelt zich bekwaam op dit vlak. Deze scholen hebben geen bedenking tegen het zelf ontwikkelen van dit soort leermateriaal door docenten. De veranderstrategie kenmerkt zich door gecoördineerde acties waardoor de neuzen van docenten dezelfde kant op gaan wijzen en op uitvoeringsvlak verbindingen worden gemaakt tussen het leermiddelenbeleid met kwaliteitszorg en personeelsbeleid.

	Primair proces			Schoolorganisatie				
	Inzet ict			Leermiddelenbeleidsplan			Professionaliseringsplan	
	gebruikswijzen digitale leermaterialen	bekwaamheid	% digitaal t.o.v. folio	activiteiten	betrokkenheid	knelpunten	activiteiten	betrokkenheid
afwachtcende scholen (39%)		± 30 % onvoldoende kennis ict toepassingen en onvoldoende vaardig ict als didactisch hulpmiddel	± 20% nu ± 40% over 3 jaar	- n.v.t. - driekwart heeft wel voornemen leermiddelenbeleidsplan te maken	n.v.t.	n.v.t.	33% heeft professionaliseringsplan	
spontane vernieuwers (20%)	weinig docenten die zelf digitale leermaterialen maken wel zoeken en aanpassen	± 30% ruim voldoende kennis ict toepassingen en ruim voldoende vaardig ict als didactisch hulpmiddel	± 30% nu ± 50% over 3 jaar	- n.v.t. - de helft heeft voornemen leermiddelenbeleidsplan te maken	n.v.t.	n.v.t.	45% heeft professionaliseringsplan - stimuleren zoeken en vinden digitale leermaterialen	
planmatige veranderaars (32%)	ontwikkelen digitale leermaterialen door experts	± 30% onvoldoende kennis ict toepassingen en onvoldoende vaardig ict als didactisch hulpmiddel	± 15% nu ± 35% over 3 jaar	experts ontwikkelen digitale leermaterialen	docenten minder betrokken bij opstellen plan	- deskundigheid docenten - geen visie (digitale) leermaterialen - te hoog ambitieniveau - timing	56% heeft plan - competentieniveau bepaald - relatie personeelsbeleid - delen digitale leermaterialen - visie ontwikkelen	
coördinerende voorlopers (8%)	docenten ontwikkelen digitale leermaterialen	± 50% ruim voldoende kennis ict toepassingen; 40% ruim voldoende vaardig ict als didactisch hulpmiddel	± 25% nu ± 40% over 3 jaar	- scholingsactiviteiten zelf ontwikkelen digitale leermaterialen - coördinatoren - relatie kwaliteitszorg en personeelsbeleid	docenten meer betrokken bij plan	- tijdsdruk - geen goede voorbeelden	67% heeft plan - competentieniveau bepaald - relatie personeelsbeleid	docenten en leiding actief betrokken bij ontwikkeling professionaliseringsplan

Figuur 5.7 - Karakteristieken van vier typen scholen die variëren in hun veranderstrategie bij de vormgeving van hun leermiddelenbeleid

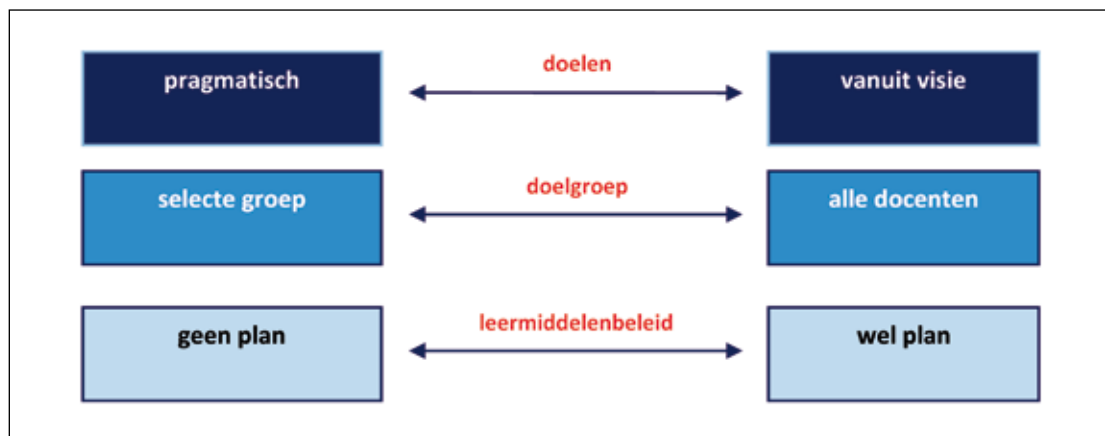
BELEIDSTRATEGIEËN EN SUCCES- EN FAALFACTOREN

In het vorige hoofdstuk hebben we vier typen scholen omschreven die al dan niet plannen maken rond het gebruik van leermiddelen en in meer of mindere mate gebruik maken van digitale leermaterialen. Deze plannen vormen een onderdeel van de veranderstrategie die de school in praktijk brengt. In dit hoofdstuk gaan we dieper in op de manier waarop ze deze plannen maken en uitvoeren.

6.1 Inleiding

Naast het aspect van planmatigheid voegen we in veranderstrategie (*hoe*) nóg twee dimensies toe. De ene dimensie heeft betrekking op de doelen die centraal staan (*waartoe*): gaat het om doelen die met de onderwijskundige visie te maken hebben of om meer pragmatische doelen? Bij visiesturing wordt het leermiddelenbeleidsplan expliciet in verband gebracht met de schoolopvattingen over wat goed leren en onderwijzen is. Bij pragmatische sturing staan bijvoorbeeld centraal: de schoolboekenregeling, het leermiddelenbudget en de kostenhantering, de efficiency, de mix van leermiddelen en het zorgen voor samenhang.

De andere dimensie heeft betrekking op de doelgroep waarop de strategie gericht is (*met wie*). Kiest de school voor een smalle doelgroep (docenten die voorop lopen) of heeft men juist een brede groep docenten op het oog? Dit samen noemen we de *beleidstrategie* (zie figuur 6.1).

Figuur 6.1 - Dimensies van beleidstrategieën

We diepen de beleidstrategieën uit door de tien cases op dat punt te analyseren.

6.2 Leermiddelenbeleidsplannen met pragmatisch doelen

Het merendeel van de scholen uit de bestudeerde cases heeft plannen met een pragmatische achtergrond. Het gaat dan bijvoorbeeld om het efficiënter omgaan met het leermiddelenbudget en het hanteren van kosten, het invullen van de schoolboekenregeling, het vaststellen van criteria voor de keuze van leermiddelen en het aanbrengen van structuur in het gebruik van de hoeveelheid (digitale) leermiddelen. Enkele scholen hebben een laptopproject waarbij laptopklassen moeten worden voorzien van leermateriaal. Bij deze pragmatische leermiddelenbeleidsplannen hoeft ict geen hoofdrol te spelen, digitale leermiddelen blijven dan in een bijrol.

Als pragmatische doelen de boventoon voeren, kunnen onderwijskundige doelen op de achtergrond wel degelijk doorklinken. Bij de keuze en inzet van leermiddelen wordt namelijk doorgaans gelet op de mogelijkheden om tot differentiatie te komen evenals tot verlevendiging van het onderwijsaanbod. Als gekozen wordt voor pragmatische doelen, is er dikwijls geen sprake van een flankerend professionaliseringsplan om gericht de benodigde vaardigheden aan te leren.

Succesfactoren

In de cases die pragmatische doelen voorop stellen, biedt het format voor het leermiddelenbeleidsplan zoals de Innovatieplatform-VO dat heeft aangeboden, een gewaardeerd houvast. Als voorwaarde voor het welslagen van de leermiddelenbeleidsplannen is de factor tijd benoemd: docenten hebben voldoende tijd nodig om zich te verdiepen in het nieuwe onderwerp en om ervaringen met elkaar uit te wisselen. Samenwerking met de educatieve uitgeverijen noemen sommigen ook als succesfactor. Met name docenten geven aan meer aanbod van de educatieve uitgeverijen wenselijk te achten.

Faalfactoren

De scholen uit de casestudie met pragmatische doelen werken deze vaak eerst centraal uit in een plan. Daarna zien de initiatiefnemers zich geplaatst voor de opgave anderen in de organisatie te interesseren voor hun plan. Het verkrijgen van draagvlak en actieve betrokkenheid blijken zwakke schakels bij deze strategie. Deze pragmatische leermiddelenbeleidsplanmakers hebben moeite met het aanwakkeren van een gevoel van urgentie bij de (overige) docenten. Docenten blijven wat betreft het gebruik van digitale leermiddelen vaak handelen naar eigen goeddunken. In een aantal van deze cases worden in het leermiddelenbeleidsplan voorstellen gedaan waarvoor de ict-infrastructuur van de school nog niet voldoende is geëquipeerd.

6.3 Visiegeoriënteerde leermiddelenbeleidsplannen

In een minderheid van de cases is het leermiddelenbeleidsplan ontwikkeld om de onderwijskundige doelen van een school te verwezenlijken. Zo wil een school werken met individuele leerlijnen door de volledige onderwijsorganisatie daarop in te richten: onder andere huisvesting, roostering, didactische werkvormen en uiteraard de leermiddelen. Een andere

school wil loopbaanoriëntatie en -begeleiding in de vmbo-onderbouw realiseren door het scheppen van een context- en mediarijke leeromgeving. De keuze van leermiddelen wordt bij deze strategie expliciet in verband gebracht met en afgestemd op de onderwijskundige visie. Om deze ambities waar te maken komt digitaal leermateriaal haast als vanzelf in beeld. Het streven bij deze strategie is om tot gezamenlijke afspraken te komen over hoe docenten digitaal leermateriaal inzetten in hun onderwijs.

In de cases zien we in de professionaliseringsplannen eveneens vaak aandacht voor gezamenlijke visieontwikkeling terug. Voor scholing op maat wordt ingespeeld op de verschillende leerbehoeften van docenten. Voor ontwikkelaars zijn aparte scholingsactiviteiten voorzien.

Succesfactoren

Het succes van deze strategie zal groter zijn naarmate er aangesloten kan worden bij al lopende vernieuwingstrajecten en naarmate het docententeam qua visie op onderwijs en leren al meer dezelfde koers volgt. Van belang is verder dat de leiding uitgaat van vertrouwen in de kracht van docenten en teams en daarbij ruimte en tijd biedt om te leren, te experimenteren en te ontwikkelen. Professionalisering op maat die bovendien niet vrijblijvend is, biedt daarbij meerwaarde. Door didactische opvattingen ter sprake te brengen, is het mogelijk om in het verlengde daarvan te spreken over mogelijke andere rollen en taken van docenten (taakdifferentiatie). Het spreekt voor zich dat de ict-infrastructuur up to date en stabiel moet zijn en dat docenten in ruime mate moeten kunnen beschikken over ict-middelen.

Faalfactoren

Soms sporen de ambities van de schoolleiding niet of maar ten dele met de opvattingen over goed lesgeven van docenten. Te hoge ambities frustreren het proces. Als de verschillen in didactische opvattingen tussen docenten onoverbrugbaar blijken, is het niet goed mogelijk tot een gecoördineerde inzet van leermiddelen te komen.

6.4 Doelgroep: smalle of breedtestrategie

Sommige scholen uit de onderzochte cases richten zich met het leermiddelenbeleidsplan expliciet op een deel van hun docenten: dat kunnen pioniers zijn in het gebruik van digitaal leermateriaal, degenen die deelnemen aan een project, bijvoorbeeld laptopklassen, of docenten die ontwikkeltaken hebben. Andere scholen proberen in principe alle of de meeste docenten te bereiken om hen te bewegen (ook) digitaal te gaan wat betreft het aanbieden van leermateriaal.

De scholen die pragmatische doelen nastreven, richten zich soms op een deel van de docenten, soms op alle docenten. Scholen die hun visie op onderwijs en leren expliciet betrekken bij hun leermiddelenbeleidsplan, streven er dikwijls naar om zo veel mogelijk docenten te bereiken. Want als ze inzetten op de didactische visie, is het zaak dat er inhoudelijk draagvlak bij velen komt waardoor zij geneigd zijn digitale leermaterialen te gaan gebruiken. Door te

kiezen voor een breedtestrategie maken scholen het zich niet gemakkelijk. De kracht van de smalle strategie is uiteraard dat een geselecteerde groep extra aandacht krijgt, gevolg is dat de grote groep van overige docenten buiten beeld blijft. In een van de cases zijn alle inspanningen gericht op de onderbouw, waardoor docenten uit de bovenbouw die pas later met laptops te maken krijgen, op de oude voet doorgaan.

Een opvallende variant van de doelgroepstrategie is dat sommige scholen er voor kiezen alleen gespecialiseerde docenten digitaal leermateriaal te laten ontwikkelen dat zij dan later delen met collega's, soms ook buiten de eigen school. Deze werkwijze is kenmerkend voor scholen die deelnemen aan de Onderwijsvernieuwingsscoöperatie. Andere scholen willen juist zo veel mogelijk docenten betrekken bij het ontwikkelen van digitale leermiddelen.

Succesfactoren

Een strategie die zich richt op een beperkte, soms al extra gemotiveerde doelgroep, heeft als voordeel dat concrete resultaten sneller zichtbaar zijn, wat weer stimulerend kan werken. Bovendien kan een gerichte doelgroepstrategie een bijdrage leveren aan taakdifferentiatie en het aanspreken van docenten op hun sterke kanten. Het voordeel van een breedtestrategie is dat het kan steunen op een breed draagvlak waarin de doelen en aanpak bekend en herkenbaar zijn. Voor het welslagen van een breedtestrategie is ondersteuning op diverse onderdelen gewenst. Daarbij is te denken aan sturing door teamleiders en aan het ontstaan van een cultuur waarin collega's elkaar aanspreken op hun ict-handelen.

Faalfactoren

Een doelgroepbenadering heeft als nadeel dat er een nog grotere kloof in ervaring en vaardigheden kan ontstaan tussen de voorlopende docenten en de overigen. Ook overbelasting van de voorlopende docenten behoort tot de ongewenste mogelijkheden. Een risico van de brede doelgroepbenadering is dat er ondanks inspanningen om het tegendeel te bereiken, toch grotere groepen docenten afhaken en een afwachtende houding innemen. Ook kan de visie wel breed worden gedeeld, maar blijkt in de praktijk het urgentiebesef en dus de veranderbereidheid uiteen te lopen.

6.5 Typen scholen en strategieën

Welke beleidstrategieën passen bij welke type scholen? Eerder hebben we vier typen veranderaars onderscheiden: afwachtende scholen, spontane vernieuwers, planmatige veranderaars en coördinerende voorlopers.

De *afwachtende scholen* zijn niet als school actief op het gebied van leermiddelen, dat laten ze aan individuele docenten over. Zij hanteren dus in feite geen strategie op dit gebied.

De *spontane vernieuwers* kennen wel een vrij groot aantal gebruikers van digitale leermiddelen. Maar zover bekend uit dit onderzoek is dit ruime gebruik niet het gevolg van een bewuste strategie.

De *planmatige veranderaars* hanteren wel een leermiddelenbeleidsplan. Hun strategie kan variëren op de onderdelen doel en doelgroep. Sommige planmatige veranderaars mikken op een specifieke doelgroep in hun school en kiezen voor pragmatische doelen. We zagen dat deze scholen het ontwikkelen van leermateriaal vaak beleggen bij docenten die zich hierin specialiseren. Andere scholen van dit type kiezen er welbewust voor om de visie op onderwijs en leren in beeld te brengen in relatie tot leermiddelen. Zij ondernemen activiteiten om tot een gezamenlijke visie te komen.

De *coördinerende voorlopers* ten slotte, maken plannen met en richten zich op grote groepen docenten in school. Te verwachten is dat zij daarbij de visiediscussie niet zullen schuwen. ■

SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Het Innovatieplatform-VO wil scholen actief ondersteunen bij het ontwikkelen en implementeren van innovatieve ontwikkelingen om daarmee het onderwijs van binnenuit te optimaliseren en eigentijds en aantrekkelijker te maken voor scholieren, docenten en schoolleiders. De middelenmix die het Innovatieplatform hiervoor aandraagt, is het beschikbaar maken van digitale leermiddelen via Wikiwijs-VO, het ontwikkelen van het leermiddelenbeleid waarbinnen het leermiddelenbeleidsplan een centrale rol speelt en professionalisering rond de inzet van digitale leermaterialen.

We hebben onderzocht in hoeverre en op welke manier scholen voor voortgezet onderwijs eind 2010 gebruik maken van deze middelen en welke factoren hierop van invloed zijn. Daarvoor is een digitale vragenlijst afgenomen bij ruim 150 scholen en zijn tien scholen die op de een of andere manier werk maken van leermiddelenbeleid als case diepgaand onderzocht. In de factsheet vooraan in deze rapportage staan de belangrijkste onderzoeksresultaten samengevat. In dit hoofdstuk richten we ons op de uitkomsten op hoofdlijnen.

7.1 Leermiddelenbeleid: plannen en méér

Belangrijkste uitkomsten onderzoek

Bijna de helft van de deelnemende scholen heeft een leermiddelenbeleidsplan in ontwikkeling of al in uitvoering. In dergelijke plannen leggen de scholen doorgaans de nadruk op de scholing van docenten en de coördinatie van de activiteiten rond het leermiddelenbeleid. Aandachtspunten hierbij vormen de materiedeskundigheid van docenten en het ontwikkelen van een gezamenlijke visie rond de inzet van digitale leermaterialen. Voor de scholen die het plan al in uitvoering hebben komen daar nog bij het onvoldoende aansluiten van het ambitieniveau bij de realiteit in de school, de benodigde tijd en kosten die hoger uitvallen dan verwacht en de tegenvallende kwaliteit van de digitale leermiddelen. Gezien het prille stadium zijn er nog weinig effecten zichtbaar van het leermiddelenbeleid in het onderwijsproces. Wel neemt in de ontwikkelfase de samenwerking en motivatie van docenten volgens de bevroegde scholen toe.

We hebben vier typen scholen met uiteenlopende veranderstrategieën onderscheiden. De *afwachtende scholen* hanteren geen leermiddelenbeleidsplan en kennen weinig regelmatige gebruikers van digitale leermaterialen. Dit is de grootste groep (39%). De *spontane vernieuwers* (20 procent van de scholen) hebben geen leermiddelenbeleidsplan, maar hebben toch relatief veel docenten die digitale leermaterialen in hun les benutten. De *planmatige veranderaars* herbergen nog weinig docenten die regelmatig digitale leermaterialen toepassen en

hebben mede daarom een leermiddelenbeleidsplan gemaakt. Ook dit is een vrij grote groep (32%). De kleine groep *coördinerende voorlopers* (8%) zet eveneens een leermiddelenbeleidsplan in onder andere om de activiteiten van de al in ruime mate aanwezige gebruikers van digitale leermaterialen in goede banen te leiden.

Conclusies

We hebben gezien dat een deel van de scholen het leermiddelenbeleidsplan en het professionaliseringsplan - zoals bedoeld - als hulpmiddel omarmt om hun doelen te bereiken. Dat zijn de planmatige veranderaars en de coördinerende voorlopers. Een nóg grotere groep hanteert echter geen leermiddelenbeleidsplan. Tot deze groep scholen behoren de spontane vernieuwers waar relatief veel docenten digitale leermaterialen gebruiken, zonder dat daar een leermiddelenbeleidsplan aan ten grondslag ligt. Dat betekent dat een dergelijk plan sommige scholen verder kan helpen, maar dat er kennelijk ook andere manieren zijn waardoor digitale leermaterialen bij docenten in zwang raken.

We concluderen dan ook dat het bezit van een plan niet in alle gevallen een noodzakelijke voorwaarde is om tot gebruik te komen. We concluderen ook dat de aanwezigheid van een leermiddelenbeleidsplan geen garantie is voor het behalen van successen. De kwaliteit van het plan, de verbinding met andere beleidsthema's en de wijze waarop de processen zijn ingevuld bij de ontwikkeling en uitvoering van het plan, spelen daarbij een doorslaggevende rol.

We vonden dat scholen in hun beleidstrategie verschillende accenten leggen: sommigen starten bij pragmatische doelen, anderen gaan juist uit van hun onderwijskundige visie en vertalen deze dan in keuzen voor bepaalde typen leermiddelen. Wat betreft de doelgroepen waarop het beleid zich richt, zijn er eveneens uiteenlopende keuzen te maken, lopend van smal naar breed.

Scholen die de visie op onderwijs en leren in hun planontwikkeling rond leermiddelen betrekken en die dat schoolbreed doen met in principe alle docenten, maken het zich beslist niet gemakkelijk. Maar het heeft als voordeel dat de ontwikkelingen breed worden gedragen en ervaren. Dit is een voorwaarde om tot structurele veranderingen te komen. Het is wel een proces van lange adem waarin tussentijds toch de urgentie kan wegzakken. Scholen die vanuit pragmatische doelen en klein beginnen, boeken wel snel resultaten maar komen vervolgens toch voor de vraag te staan hoe deze resultaten zich verhouden tot de onderwijsvisie van docenten en de school. En wie opteert voor een smalle doelgroepbenadering, zal bovendien geconfronteerd worden met de wens de digitale leermiddelen ook bij een brede groep docenten te introduceren. Feitelijk dienen dus alle strategieën op enig moment aan bod te komen. Er kunnen verschillende wegen worden bewandeld, de ene is niet persé minder dan de ander, maar uiteindelijk dient er zowel aandacht te zijn voor breedte en draagvlak als voor onderwijsvisie en verbinding.

Het leermiddelenbeleid in de scholen staat nog te veel in de kinderschoenen om nu al duidelijke effecten aan te kunnen wijzen. De scholen die aan de slag zijn met een beleidsplan verwachten vooral positieve effecten op de mate van gebruik van digitaal leermateriaal en de uitdagendheid van de ingezette leermiddelenmix. Ook verwachten zij een positief effect op de motivatie van docenten, de samenwerking in de school en de variatie in de leeractiviteiten. Op enkele scholen uit de casestudie werden al wat positieve effecten gemeld, nog niet op het niveau van het werken in de lessen, maar bijvoorbeeld op de motivatie en ambitie van de betrokken docenten.

We constateerden dat scholen soms tegengestelde verwachtingen hebben als het gaat om de effecten van het leermiddelenbeleid op de kosten van het leermiddelenpakket en op werkdruk van docenten. Volgens sommigen zal het positief uitvallen, volgens anderen juist negatief. Het is dan ook erg interessant deze effecten te gaan volgen en analyseren en ervaringen en aanpakken uit te wisselen.

7.2 Professionalisering: verbinden

Belangrijkste uitkomst onderzoek

Bijna de helft van de scholen heeft een professionaliseringsplan in de maak (33%) of in uitvoering (12%), gericht op het verhogen van de didactische bekwaamheid met digitale leermaterialen. In het professionaliseringsplan richten scholen zich vooral op het beter leren zoeken, vinden en delen van dit leermateriaal. Van doorslaggevend belang daarbij is volgens scholen de mate van deskundigheid van docenten op dit terrein, het ontwikkelen van een gemeenschappelijke visie en het vergroten van het draagvlak onder docenten. Uit de cases blijkt dat voor docenten professionalisering op maat een voorwaarde is en dat er behoefte bestaat aan duidelijkheid over de verwachtingen ten aanzien van de docent als ontwerper. Ook hier zien we dat de uitvoering meer tijd kost dan verwacht.

Conclusies

Uit ons onderzoek komt naar voren dat op een deel van de scholen het werken met het leermiddelenbeleidsplan hand in hand gaat met professionaliseringsactiviteiten die gericht zijn op het gebruik van digitale leermaterialen. Op andere scholen is er echter geen duidelijk verband tussen enerzijds het leermiddelenbeleidsplan en anderzijds activiteiten om docenten te bekwamen in de didactische inzet van ict. Opvallend is daarbij dat de materiedeskundigheid van docenten veel wordt genoemd als knelpunt bij de uitvoering van het leermiddelenbeleid, maar dat vertaalt zich dan vaak niet in het hebben of maken van een professionaliseringsplan. Als er wel een professionaliseringsplan is, zit daar dan lang niet altijd een analyse van dat competentieniveau en bijvoorbeeld een gedifferentieerd professionaliseringsaanbod in. Een aantal scholen ziet het maken van plannen blijkbaar nadrukkelijker dan andere onderwijslocaties als middel om digitaal leermateriaal in de klas te krijgen. Als scholen er voor kiezen om planmatig aan de slag te gaan, is het aan te bevelen om de diverse plannen voor de inzet van leermiddelen en professionalisering met elkaar te verbinden.

7.3 Digitaal leermateriaal: verschil in perspectief van leiding en docenten

Belangrijkste uitkomsten onderzoek

Zo'n twintig procent van de leermiddelen in de scholen is digitaal, over drie jaar verwachten scholen dat het aandeel van digitale leermaterialen is verdubbeld. De meest genoemde voordelen van digitale leermaterialen zijn het uitdagend karakter, meer variatie in leeractiviteiten en activerende werkvormen.

Iets meer dan de helft van de docenten gebruikt regelmatig digitale leermaterialen in de les, ongeveer een derde zoekt actief naar digitaal materiaal. Twintig procent van de docenten bewerkt en past die digitale leermaterialen aan. Zes procent ontwikkelt zelf met enige regelmaat digitale leermaterialen. Het gebruik van Wikiwijs en daarbinnen VO-content is nog niet wijd verspreid (83 procent vrijwel nooit). Om het gebruik te bevorderen zien de schoolleiders vooral kwaliteit van de leermaterialen en het gebruiksgemak van de website als cruciale factoren.

Conclusies

Leidinggevendenden hebben een belangrijke stem in dit onderzoek gehad. Veel leidinggevendenden willen het gebruik van digitale leermaterialen bevorderen, waarbij ze ervan uitgaan dat docenten zich de moeite getroosten dit materiaal te gaan zoeken in Wikiwijs of VO-content en dat ze het daarna zo nodig bewerken en aanpassen. Bovendien heeft een deel van de scholen de ambitie dat docenten zelf digitaal materiaal gaan ontwikkelen en dat delen binnen en zo mogelijk ook buiten de school. Van dit ontwikkelwerk van open digitale leermaterialen wordt verwacht dat het op den duur kostenbesparend werkt en dat er ruimschoots materiaal beschikbaar komt dat de leerdoelen voldoende dekt indien scholen op dit punt hun krachten voldoende bundelen. Deze aspiraties sporen niet altijd met de verwachtingen en behoeften van docenten, zo kwam naar voren uit de cases. Veel docenten staan zeker niet afwijzend ten opzichte van het digitaal verrijken van hun lessen, maar ze blijven daarbij wel veel belang hechten aan de lesmethode. Deze docenten verwachten van educatieve uitgevers dat ze in toenemende mate gaan zorgen voor de levering van digitale materialen als onderdeel van de methode. Een beperktere groep docenten gaat wel losjes om met de methode en is bereid digitale leermaterialen actief te zoeken, te bewerken of deze zelf te vervaardigen. De kwaliteit van het lesmateriaal is een zeer belangrijke factor voor docenten. In de gesprekken kwam naar voren dat nogal wat docenten op dit moment op dit punt meer vertrouwen hebben in educatieve uitgevers dan in bijvoorbeeld de open materialen die op internet te vinden zijn. Ook hebben docenten zeker niet altijd de behoefte en/of de tijd om zelf materiaal te gaan zoeken en arrangeren, laat staan ontwikkelen. We hebben op verschillende scholen ook onzekerheid bij docenten geconstateerd over de verwachtingen op dit terrein van de schoolleiding in relatie tot de eigen wensen en competenties. De onzekerheid wordt versterkt door -mogelijke- koppeling aan functiewaarderingen.

Het gesignaleerde verschil in ambitie van de leiding en de behoeften van docenten die de kwaliteit van leermateriaal voorop stellen en/of hun onderwijsprogramma met de methode -digitaal of niet- als houvast willen verwezenlijken, is een zwaarwegende factor waarmee scholen niet lichtvaardig kunnen omgaan als ze hun leermiddelenbeleid serieus van de grond willen tillen. Om grote groepen docenten te bewegen digitaal leermateriaal te gaan gebruiken, moet het voor docenten praktisch mogelijk zijn om uit hun dagelijkse routines te stappen. Te denken valt aan het scheppen van voldoende tijd hiervoor binnen het takenpakket, het hanteerbaar maken van de keuzelast en het aandragen van leermaterialen die hun waarde in de praktijk bewezen hebben. Ook Wikiwijs en daarbinnen VO-content als vindplaats kan volgens docenten nog winnen aan praktische bruikbaarheid, onder meer door een sneller en duidelijker zicht op de kwaliteit van het gepresenteerde materiaal.

7.4 Ondersteuning op maat

Belangrijkste uitkomst onderzoek

Gebleken is dat de scholen de geboden ondersteuning door het Innovatieplatform-VO in ruime tot hoge mate hebben gewaardeerd (een ruime zeven). De speciaal hiervoor ingerichte website, het aangereikte format voor het plan en de informatiebijeenkomsten zijn veel benut.

Conclusies

Welke leerpunten levert het onderzoek voor de verbetering van ondersteuning op? We hebben gezien dat scholen uiteenlopende accenten leggen in hun beleidstrategieën. De functie van het leermiddelenbeleidsplan varieert evenals de keuze voor pragmatische of onderwijskundige doelen en voor een brede of geconcentreerde aanpak. Bepaalde schoollocaties lopen duidelijk voorop in het gebruik van digitaal leermateriaal, bepaalde locaties kijken de kat uit de boom en laten de inzet van digitale leermaterialen over aan het eigen initiatief van docenten. De ondersteuning door het Innovatieplatform zou meer op deze schakeringen kunnen inspelen. Voor sommige scholen - bijvoorbeeld de coördinerende voorlopers - volstaan informatie en praktische handreikingen zoals een format. Andere scholen - bijvoorbeeld zij die nog afwachten, maar ook de planmatige veranderaars - zijn daarnaast gebaat met procesondersteuning die kan bijdragen aan diepgang in visieontwikkeling en draagvlak bij docenten.

Naast het aansluiten bij deze verschillen, zou het behulpzaam kunnen zijn scholen juist ook te ondersteunen bij het voorzien en vermijden van de valkuilen van de gekozen strategie. Het actief uitwisselen van ervaringen en oplossingen uit de praktijk is hierbij van groot belang. Het gaat in feite om de combinatie van resultaatgerichtheid en focus met procesgerichtheid en breedte en alle dilemma's die dat meebrengt.

COLOFON

De Kwestie nr. 5 Innovatieplatform-VO nader onderzocht
is een initiatief van het Innovatieplatform-VO van de VO-raad.

De Kwestie is een reeks van publicaties die wordt uitgegeven door het Innovatieplatform-VO.
Eerder verscheen in deze reeks:

De Kwestie nr. 1 Leermiddelenbeleid (december 2009)

De Kwestie nr. 2 VO-content, sterk door samenwerking (september 2010)

De Kwestie nr. 3 De gedigitaliseerde wereld in de school, een succesvolle invoering (mei 2011)

De Kwestie nr. 4 Leermiddelenbeleid voor iedere school, projectresultaten 2010 (mei 2011)

Uitgave

VO-raad
Innovatieplatform-VO
Postbus 8282
3502 RG Utrecht
Tel. 030 232 4800
E-mail: info@vo-raad.nl
Website: www.vo-raad.nl

project
Innovatieplatform-VO

Auteurs HAN/ITS

Dana Uerz
Marijke Kral
Martijn Peters
Hans van Gennip
Carolien van Rens

Hogeschool van Arnhem en Nijmegen

Redactie

Karin van Herpen
Wynand Wymen
Jos Zuylen

Vormgeving

Kees Kloks

Drukwerk

Koninklijke Drukkerij Em. de Jong, Baarle Nassau

CC-by Innovatieplatform-VO/VO-raad

